

Şamil Alâdin

ÇAŞ OĞLU

I

Üyle maali. Küçük işçi şeerçiginde bir qatlı beyaz evlerniñ qırmızı damlarını iyül küneşi qızdırmaqta. Eali, sıcaqtan qorqıp, salqın kölgelerde saqlanğan. Soqaqlarda kimse yoq.

Biz de, müterem oquyıcı, bir-de-bir qaraltığa, yahut terekler taldasına çekileyik. Azaçıq salqında oturayıq. Eñ olmağanda, işte, şu tula divarlı evçikniñ azbarına kireyik. Onıñ pencereleri körünmeyler, çünki etrafı tereklik. Tek süyrü töpesi kökke tirelip tura.

Bunda Çauş oğlu Mustafa ağa yaşay. Onıñ musafiri olayıq. Lâkin bunıñ için, evelâ, kanal üstündeki çoyun köpürden keçmek, soñ Ravat soqağı boyu erzaq tükânı betke... – o şimdi üylelik yapıq – erzaq tükânı betke yürüp, yeşil qapuçıq ögünde toqtalmaq ve onı qattıca qaqqmaq kerek. Bugün bazar küni. Tünevin hizmette yorulğan adamlar, evde istiraat eteler.

Kördiñizmi? Biz yañlışmadıq! Mustafa ağa evde. Veranda içinde set üstünde oturğan, sol ayağını yanbaşı astına tıqıp, sağ ayağını minder üstüne uzatqan. Kızları yumuq. Amma o yuqlamay. Kündüz yuqlağan adeti yoq. Şay... sükünet içinde oturmağa... nelerdir hususunda tüşünmege seve. Nelerni tüşüne aceba? Kim bilsin?! Belki özüniñ uzun ömürini, belki faniy dünyadaki keder ve işançniñ başı ve niyeti ne yerde ekeninidir!.. Amma ömürniñ niyeti uzaq. Çauş, babası ve dedesi kibi, taqatlı. Kerçek, bir vaqıtta sarışın saçları şimdi ağarğanlar. Evi ve eşyası endi torunlarına adalğan. Keçken ve kelecek ömürü terazede çekilip, esaplanıp qoyulğan.

Bu evni Çauş öz elleri ile yasadı. Buña qanı olmaq isteseñiz, başınıznı köterip, tavanda, sofadaki qapu qasnağında ve pencere pervazlarında oyulğan örneklerge közetiñiz! Böylelerni tek Mustafa ağa yapa bile. Acayip örnekler. Olar bağçadaki arıqta iñlegen suvniñ nağmesini, qarılğaqlar çivildisini temsil eteler.

Çauş ne tüşene? Kimse bilmey. Bilmek de kerekmey.

Lâkin kişilik evden çevik ve endamlı qız çıqtı. Yavaştan Mustafa ağanıñ yanına keldi. Onıñ yumuq közlerinden oturğan adeti barlıgını bilse de, bu sefer şübelendi, çünki qartniñ kerçekten yuqlağan vaqıtı da ola edi.

– Baba!

Mustafa ağa közlerini açtı.

– Maña ketmek kerek! – dedi qız. – Yolda Şemsnurğa da kirip çıqacağım.

Genç ömürniñ soqaqları başqa. Çauşniñki kibi degil. Seniñ ile yaşaylar-yaşaylar, soñ evden çıqıp keteler. Doğmuş kişiñ senden ayrılıp ketecegini iqrar etüv müşkül şey.

Çauş yuqlap qalğan ayağını doğrultıp, setten aşağı tüşürdi, közleri üstüne sarqqan qalpağını tüzetti.

– Zeverced! – dedi o, tınç davuş ile. Yüregini ise raatsızlıq bastı, – Zeverced, qızım! Bugün, bazar küni, evde otursañ ne ola?

Qız babasınıñ yanına daa yaqın keldi. Öyle yaqın ki, tiri, şevqlı közleriniñ etrafındaki bürüşikleri oña ap-aydın sezildiler. Qız oña yalvarır közlerinden baqtı.

– Mümkün degil, baba! Men Şemsnurnen körüşmek, bazı nazariyelerni tekrarlamak kerekim. Tezden maden tehnologiyasından imtihan bereceğim.

Bir vaqıtta Çauşniñ özü de böyle yapa edi. Dostlarından birlikte ders azırlamaq zarurlıgını mana etip, evden çıqıp kete edi. Nesil daima bir-birini tekrarlay.

– Tehnologiyadanmı?.. – Mustafa ağa kinayeli davuşnen soradı. – Öyle olsa, ket!

Meseleni ekisi de çar-çapık añladılar. Lafnı uzatmaq ekisine de oñaytsızca keldi. O sebepten alel-acele bitire qoymağa aşıqtılar. Soñ baba külümsiredi. Qızını tebsüm ile ozğardı. Zeverced tez-tez basamaqlardan aşağı enerek, bağça içinde asma yüzüm terekleri astında ğayıp oldı.

Çauş hayli vaqıt qızınıñ pervasız adımlarına diñlenip, onıñ terekler arasında cazibeli yürüşini tasavur etip, ferahlanıp oturdu.

Zeverced, şübesiz, dülber qız. Dülber ekenini er kes bile. Tek erkekler degil. Oña qadınlar da suqlanıp baqalar. Qadının dülberliği birden sezile. Amma bu dülberlik nede ekenini añlap olamaysın. Çeresinin aydın çizgilerindemi, qolunun yengil areketindemi, acayıp tebessümündemi? Nede? Zeverced ile yüz-yüzge körüşmek, közlerinin saf baqışlarından hoşlanmaq dünya zevqi. Zevercedniñ yüregi baarniñ özü kibi, bunarsız.

Mustafa ağa onıñ adımlarınıñ davuşına çoq diñlenip oturdı. Qapuğace, bana bizim keçip kelgen köpürimizgece, şeerniñ merkezinece ozğardı. Adımlar endi kimsege eşitilmeyler. Amma Çauş olarnı eşite. Ariqtaki suvniñ şırıltısı, quşların nağmesi olaraq eşite. Diñlenip talğan soñ azaçıq sezilir keder ile derin nefes aldı, soñ öz-özüne dedi:

– Bar... bar, qızım! Adamğa... aqiqiy adamğa ne kerek, episini bil. Sevinçni de. Kederni de. İnsan başını aşığı sarqıtıp yürmek kerekmey. Babam maña başımı töpege köterip yürmekni öğretken edi. Men onıñ degeni kibi yapqan vaqıtımda anam maña darıla edi: başını kereginden ziyade, sebepsiz, töpege köteresiniñ dey edi. Men, Zeverced, saña başınıñ nasıl tutmaq kerekliğini öğretip oturmayım... aşığı egiltip yürmeseñ, oldı!

Qart Mustafa kimerde öz-özünen, işte, böyle laqırdı ete edi. İşçi şeerçiginiñ bir-de-bir yerindeki soqaq boyu keteyatqan yahut artıq dostu ile ders azırlamaqta olğan Zeverced ile subet ete. İtimal qız... yoq, yoq. Zeverced babasını aldamaz. Yüreginde nasıldır isler doğğan ekenler, olarnı gizlemekte ne mana? Zevercedniñ sevgen kişisi yoq. Daa yoq. Ve yaqında olmaycaq. Çauş buña emin. Böyle zekkiy ve kibar qızniñ başını kim aylandıra bilecek? Qayda öyle yigit? Qart Mustafa öyle yigitni körgeyi yoq. Amma çoq yaşağan kişiniñ nazarı er şeyni seze. O sebepten Çauş raat-raat otura.

Yürek tınç olsa... şimdi bu bağçanıñ içi kibi tınç olsa, yahşı. Dünya tunçıq ava ağırlığı altında yuqusıramaqta. Onı suvniñ şırıltısı, yapraqlarınıñ şırtırdısı, quşların sayravı eybetlemekteler.

Lâkin sükünet ebediy olmay. Ola bilmey. İşte, kimdir, yol qapunı açtı. Bağça içindeki soqaq boyu evge doğru yürüş etti. Çauşqa raatsızlıq keleyata. O, eleslenip, başını köterdi, deral adamni körip, taaciplendi; çünkü o, daima sevinç ketirici adam degil, kimerde onıñ kelüvi yürekni titremege de mecbur ete. Bosağa üstünde Asâ peyda oldı. Qonşunun qızı Asâ. Babası Nikolay... avtobazada mehanik. Lâkin ne qonşulıqnıñ, ne de avtobazada hizmet etüviniñ bunda emiyeti yoq. Asâ – poçtalyon, başlıcası bu. Qızniñ elinde mektüp bar. Çauş Asâniñ parmaqları arasında qısılğan konvertni yahşı köre.

– Qana, oynañız! – dey Asâ. Özü de cariz külkünen küle.

Toqta, qart Mustafa niçün oynaycaq? Onıñ keyflenici adamlar arasında bulunmağanı ne qadar vaqıt. Yaşı da endi başqa. Ondan da ğayrı, saçları beyaz kişiniñ, nasıldır bir cilveli qızçıqnıñ sözünen, atılıp-turıp oynaması aqıl işi ola bilemi? Oynamaq degil, bu sepkilli bet qızni tutup, yahşı etip siliştirmek, baq, belki bu doğru olur edi. Amma qızniñ bu talabı, elbette, matüvlik, yahut osal qılıq. Çauş bunı bile. Çauş özü cebede ekende, askerler poçta peyda olğanını körip, sevinçten, ayaqları töpede, elleri üstünde yürgenlerini, evden bir haberçik ketirgen konvertni elge keçirmek için nice oşametli areketler yapqanlarını qaç defalar körgeyi edi. Özü bile qaç kereler quruna berip oynañan edi. Asâ eski ananege riayet ete, özünüñ bu sefer Çauşlar evine kelüvinde hususiy mana barlığını sezdirmeq istey.

Mustafa ağa külmek, sevinmek kerek. O ise, közlerini azaçıq yuma berip, poçtalyonniñ qoluna baqa. İndemey.

– Sizni, Mustafa emce, añlamaq mümkün degil. – Asâ hihıldap küle. Öyle şeñ qız ki, közlerine er şey külkünçli, zevqlı olup körüne. – Yuqlaydırsınız belledim, albu ise ayınıq ekensiniz... – Çauş qızğa da yuqsırap oturğan kibi körüngen. Qart adamniñ tüşünceli vaziyeti yuquğa beñzey. – Oynañız! Ebet, oynañız! Yoqsa, bir şey bermem. Ve aytmam. Qana, tez oluñız!

Oynamaq, bu şeñlenmek demek. Mustafa niçün şeñlensin? Konvertler içinde er vaqıt hayırlı haber olmay. Bir konvert Çauşniñ hatirinden alâ çıqmay. Bare, iç bir şey kelmegeydi. Ey, Alla!

– Nasıl haber ketirdiñ? – dep soradı Çauş qızdan.

Asâ keleyatqanda aşıqqan. Belki de çapqan. Arıqlardan atlağan. Küneş şavleleri altında terlegen pişken. Şimdi tınç laqırdı etalmay. Nefesi tutıla. Tili kürmeklene. Sözleri üzülip-üzülip çıqmaqtalar.

– Oğluñız... oğluñız keleyata.

Qart Mustafanıñ fikirleri uyuğan ediler. Onı Asâniñ üzük, titrek sesleri birden uyanta bilirlermi? Ondan da ğayrı, Asâniñ sözleri asıl da kerçekmi? Olarğa nasıl inansın?

– Oğlum?

– Ebet!

– Asâ! Qızım, adamğa qaşanmaq kerekmey. Menim oğlum yoq. Niçün yoq ekeni özüñe malüm. Tek saña degil, bu maallede yaşağanlarınñ episine belli.

Asâniñ çeresindeki şeñ tebensüm ğayıp oldı. Güya, o iç de olmağan edi.

– Men şaqa etmeyim, Mustafa emce? – dedi qız. Günasız, aydın közlerini qart Çauşniñ közlerine doğrulttı. Qızniñ baqışı ve “emce” sözünü ğurzufça aenkli etip aytuvı (çünkü Asâ balalıqtan tatarlar arasında yaşamaqta ve qonşularınıñ tilinde söylene kelmekte edi) Çauşni inanmağa, daa doğrusı – taaciplenmege mecbur etti. Amma közlerinde alâ şübe sezilmekte ve çeresi kene taş kibi areketsiz qalmaqta edi. O sebepten mulâyim davuş ile dedi: – Oğluñızniñ adı Dilâver. Öyle demegenmi ediñiz?

– Degen edim. Soñ? Bunı esime tüşürmek için keldiñmi?

– Yoq. – Asâniñ, yüzünde keder sezildi. Onda, elbet de, keçmişni hatırlatıp, Çauşni qasevetlendirmek maqsadı yoq edi. – Men, Mustafa emce, yañlışa da bilem. Lâkin oğluñızniñ adı Dilâver edi.. degilmi?

– Öyle! Öyle! – Çauş asabiy davuşnen cevap berdi.

– Ne açuvlanasıñız? Adıñızğa telegramma keldi. – Qız, niayet, Çauşqa elini uzattı. Konvert tutıp turğan elini degil, digerini... Mustafa ağa dört büklü kâğıtnı alıp açtı. O telegramma degen şeyni asıl da sevmey turğan. Çünkü anda er şey qısqa ola. Er şey tesadüfiy, amansız. – Bu yerde imza etiñiz!

Asâ qarındaşını uzattı, özü kene külümsiredi. Qız memnün. O aklı çıqtı. Qartni taaciplendirdi, qozğadı. Çauşqa böyle sevinç için, kerçekten de, oynamaq mümkün.

Mustafa kâğıt üzerinde çar-çabik qıyışlı qonğurlı imza çekti. Asâniñ qolundaki telegrammanı aman qağıştırıp aldı. Aldı, lâkin açmadı, tutıp turdı, qızğa baqtı, bekledi. Ne bekledi, Alla bilsin! Belki yabaniy adam ögünde oqumaq istemeydir? Asâ yabaniymi? Qız yavaş-yavaş qapu betke çekile berdi, soñ tizleri üstündeki kâğıtnı kördi.

Mustafa ağa tekrar öz-özünen küreşip başladı. Qızniñ sözlerine inanmaq istedi. Pek istedi! Çauşniñ yüregi, elbette, taş degil. İnsan kimerde mucizege de inanacağı kele. Bu sepkilli bet qızçıqniñ, şeñ, safdil ve namuslı qızçıqniñ sözlerine niçün inanmasın? Qart adamğa kelip yalan aytacaqmı? Bu mümkünmi? Asâ doğrusını ayttı.

Çauş telegrammanıñ kenarına yapışiq tar kâğıtçıqni qaltıravuş ellerinen yırtta başladı. İçinde bir şeyler, ebet, bir şeyler bar. Üç-dört söz, amma qalpte ne qadar sevinç yahut qasevet doğuruv qabiliyetine malik! Çauş endi iç bir şey körmey. Közleri ögünde arifler sekirikleyler. Közlük! Közlüğü qayda? Kerek maalde iç yerinde olmay. Ey, Alla! Cıynaq Şefiqa onı daima kişilik odağa alıp kete. Endi, eki cam parçasını tapmaq için ortalıqni aşır-neşir etmek kerek. Amma onsuz bu kâğıt üstündeki böcek şekilli ariflerni bar da, oqu.

Elini minder astına tıqtı, közlük yoq edi. Qalqtı, sağ ayağından aqsay-aqsay içeri odağa ketti. İşte, közlük – stol üstünde yata. Alel-acele burunu üstünde yerleştirdi. Kene sofağa çıqıp, telegrammanı eline aldı. “Yigirmi üçünde Dilâver yolğa çıqtı. Poyezd otuz dört. Vagon yedi. Server”. Oqudı... bir şey añlamadı. Tekrar oqup baqtı. Soñ, birden yiberildi... közlerinden yaşlar aqıp kettiler.

– Dilâver... oğlum!

O inanmaq istedi. Kâğıtçıq üstündeki sözlerge, mucizege inanmaq istedi. Lâkin bütünley degil. Çünkü yürekte şübe qıbırdandı. Çauşniñ ögünde “niçün?”, “niçün?” degen sözler sırağa tizilip turdılar. Bular ne demek ola? Ölüler qaytıp kele bilelermi? – dep kederlendi Mustafa ağa, – olarnıñ tirilgenlerini ve tekrar qırcıman yigitler olup ketkenlerini bir-de-bir kimseler körgenmi?

– dep taaciplendi Çauş oğlu, soñ ilâve etti: – Amma men körecegim, yahut aldavniñ qurbanı olacağım. Mecit aqayniñ işi başqa türlü olğan edi. Bıltır oña telegramma kelgen edi. Buharadan. Furuncı Nafe onı, aptesiniñ matem merasimine davet etken edi. Mecit ağanı, ğaripni, qasevet bastı. Er şeyni biraqıp, qışniñ ayazında cenazege ketti. Ketti... lâkin Nafeniñ oğlu Yaqubniñ toyuna barıp tüşti. Bu telegrammadaki sözlerniñ neticesi de aks manada olıp çıqsa... Alla köstermesin. Men deli olurım. Mende yürek yorğun ve yufqa. Endi sancım tutıp başlay.

Çauş ellerinen samaylarını sıqtı. Kızları bunarlandı, kene kişilik odağa kirip ketti. Gurs etip sandıqniñ qapağını açtı, içinde nelerdir qarıştırdı, soñ bir top kâğıt çekip çıqardı.

– İşte, olar... – elinde eski konvertler. Olarniñ kelgeni çoq vaqıtlar olğan. Sararğanlar, yırtılğanlar. Qart Mustafa konvertlerni töpege kötere berip silkitti, em qıçırdı: – Kim aqlı? İnsan oğlu böyle şeyni añlaya bilemi? Yoqsa, men o vaqıtta... on yıl evelsi yañlıştımmı?

Çauş tekrar... endi qaçınıcı keredir, öz taqdirine taaciplenip, konvertlerni açıp, mektüplerni oqup baqtı.

“Dilâver Çauş sovet Vatani oğrındaki cenklerde elâk oldı...”, “Deñiz astındaki çatışmalarda telef oldı”, “Cesürler ölüminden öldi...” Bular ne demek?

Qart Mustafağa kimse cevap bermedi. Onı kimse eşitmedi. Divarlar sustılar. Çauş sofağa çıqtı, bağçada açıq-aydın ava ve sükünet ükümran edi. Özü de sustı, setke oturdu, sol ayağını sağ yanbaşı astına tıqtı, tüşüncege daldı. Qalbinde oğlu sebebinden asıl olğan yanıqni inkâr etti, işançni tanıdı, öyle tanıdı ki, yeñi haberniñ kerçekligini is etken kibi oldı. Soñ ağlap yiberdi. Közyaşları kölmeği üstünden çabırıp yerge tüşip kettiler. Keder ve sevinç közyaşları. O, inandı.

Adam sevinse, ya türkü ayta, ya küle, yahut da oynay. Mustafa ağa türkü aytmağa bilmey. Siyrek-serpek külümsirey. Kişige özünüñ hoş işlerini ifa etmek için, bir tebessümniñ özü kâfi. Amma gençliğinde Çauş oynay turğan. Yengil, dülber oynay turğan. Madamki öyle, şimdi niçün ayaqlarına serbestlik bermesin? Barsın, sağ ayağı pek araretili işlemesin. Oyunniñ özü, umumen, mürekkep degil ki. Qaytarmağa, yahut lezgi oyunına beñzegen şey. O-o! Çauş olarnı, oyunlarnı, daa unutqanı yoq.

– Sizge ne oldı, ev? – apansızdan Şefiqanıñ davuşı eşitildi, – Ecüz-mecüz köründimi?

Lâkin qarısınıñ sesi onı taaciplendirmedi. Aksine, daa yengil çevirile başladı. Amma ellerini, niçündür, ziyade kermekte edi. Şefiqa basamaqlardan töpege çıqtı, bosağa üstünde toqtadı. Qocasınıñ şeñlenüvi onı evelâ sevindirdi, soñ kederlendirdi.

– Sen de oyna, apaqay! – dedi Mustafa, qarısını içeri çekkelep. – Oyna! Qadalıp turma!

Şefiqa yerinden qıbirdamadı. Amma kızları yavaş-yavaş keñleşe berdi. O taaciplene başladı. Çauş tekrar apayınıñ elinden tutıp çekti. Şefiqa yenge onıñ küçlü ellerine qarşılıq kösteralmey, ortağa tüşti. Amma areketlerinde oyunğa beñzer şey sezilmedi. Nasıl sezilsin... ğarip qadın künniñ sıcağında tükânlarda zeytün qıdırıp, esi uçqan. Küneşte özü bütünley irip kete yazğan. Betinden vira ter aqmaqta, yüregi düküldemekte – oynamaq qayda? Asıl da, oppadaqtan oyunğa tüşe qoymaq, bu nasıl şey? Sebebi ne? Kerçek, qocası – sebepsiz şeñlengen adam degil. Qaqımp başlağan eken, demek, bir şey bar. E! Barsın, onıñ degeni olsun. Lâkin qocanıñ oynayyatan oyunu ne? Ömürinde öyle oyun körgeci yoq. Ya özü? Özü nasıl oynaycaq? Soñki sefer ne vaqıt oynayan edi? Ğaliba, otuz yıl evelsi. Özünüñ toyunda. Bundan soñ daa oynamaq sırası kelecekmi aceba? Şimdi qocası ile bir oynap, keçmişni... yaşlıqni hatırlap alğanda ne ola? Böyle tüşünir eken, elleri öz başına köterilip ketkenlerini duymay qaldı. Soñ kerçekten oynap başladı. Olarniñ... qadın-qocanıñ ömüründe böyle hoş ve mesut daqıqalar yaqında olmağan edi. Qart Mustafa şimdi oynar eken, özünüñ qaç yaşında ekenini unuttı. Er şeyni unuttı.

Qocasınıñ sevinçine Şefiqa da sevindi. Sebebini bilmese de sevindi. Amma sebebinin bilse, belki yüregini telâş basacaq edi. Şefiqa omuzlarını oynatıp, cazibeli külümsirer eken, qocasından:

– Ne oldı şu özü? – dep soradı.

Çauş cevap bermedi. Sustı. Şefiqa qocasını türtti.

– Aplanmadan saplamadan bu ne demek?

Oynay-oynay taqatı tükengen Çauş ketip, set üstünde yıqıldı. Şefiqa şaşmalap, odanıñ ortasında bir talay tentirep turdu, soñ o da ketip, evellerdeki... ömürleriniñ ilki yıllarındaki kibi,

qocasınıñ yanına oturdu, omuzına yantaydı ve sustı. Bekledi. İnat Çauş bu atalaq kötelek oyunınıñ sebebinı aytacaqmı yoqmı? Ne qadarğace gizleycek?

Böyle tüşünip oturğanda, mavı minder üstünde basma yazılı kâğıt kördi... eleslendi.

– Bu da ne? – dep soradı Şefiqa yenge. – Qaydan çıqtı?

Mustafağa laqırdı etmek qıyın edi. O qadar sekiriklevlerden soñ yüregi boğazına kelip tıqalğan kibi oldı.

– Dilâver... – dedi Çauş ve sesi üzülip ketti. – Körmeysiñmi Dilâver keleyata.

– Nasıl Dilâver? – Şefiqa yenge oğlunıñ elâk olğanına çoqtan alışqan, onı o bir dünyağa ozğarğan, analıq yanığını, ökünçini çoqtan ağlap bitirgen edi. Öyle olsa da, şimdi yüregi birden teprenip aldı.

– Bizim Dilâver, – dedi Çauş. – Kim olacaq?

– Oğlummi? – Şefiqa qorqıp ketti. Başını qocasınıñ köküsine tüşürdi, ağlamsıradı. – Bir şey añlamayım, aqay! Qaydan kele?

– Cenkten.

Şefiqa yengeniñ mürekkep adiseler hususunda tüşünmege taqatı yoq, taqdir adamnı ne tarafqa çevire, o tarafqa ketmek kerek dep bile edi.

– Cenkten? Cenk çoqtan bitti. Dilâverim elâk oldı, – qocasına inamsızlıqnen baqtı. –

Telegramma ne vaqıt keldi? – Yengeniñ qafasında, nasıldır, qorqunçlı fikir doğdı.

– Yarım saat evelsi. Asâ... ketirdi, – dedi Çauş.

– Ya Zeverced? Telegrammadan onıñ haberi barmı?

– Yoq.

Şefiqañıñ yüregi azacıq boşadı. Demek, bu – eski telegramma degil. Amma oğlu hususunda tüşünmege qorqtı. Onıñ añına tiri Dilâver daa kirgeni yoq. Dilâverni yalnızız real ayat tirilte, yalnızız o, qaytarıp ketire bile, bu kâğıtçıq ise – bellisiz kişiniñ sözleri.

– Server kim? – dep soradı o, qocasından.

Çauş bu hususta daa tüşünmegen edi. Kerçekten de, Server kim? Qaydan çıqtı?

– Kim olsa olsun. Emiyeti yoq. – Mustafa şay dep, sualge cevap berüvden qurtuldu. – Qaydan da olsa, çıqqan. Dostu. Yoldaşı ola bile. Öyle degilmi?

– Şübesiz, – yenge başını salladı. Lâkin qocasınıñ aytqanlarına inanmadı. O sebepten, meselege özü izaat berdi: – Dilâver biletni, poyezd köçip keteyatqan maalde alğandır. Ebet, öyle olğandır. Telegramma yollamaqnı ise Serverge rica etkendir.

– Aysa... – Çauş, qarısınıñ sözleriniñ manasına emiyet bermeyip, razı oldı. – İş telegrammanı kim yollağanında degil. Dünyada namuslı kişiler azmı? İş onda ki... kimdir yollağan. Biz de aldıq. Ve Dilâver sağ-selâmet. Añladıñmı, Şefiqa? Sağ-selâmet.

Endi qart Çauşnıñ mücizege inanuvını kimse inkâr etalmaycaq. Dilâverni elâk del bildirgen kişi yañlışqan. Aşıqqan. Yaralı alında körüp, ölü bellegen. Dilâver ise turıp ketken. Yüregi işley eken. Şimdi keleyata... vesselâm!

Mesele sade. Atta pek sade. Cenkten soñ böyle, ümitsizden canğa kelgenler çoq oldı. Bunı da öyle esap eteyik!

Er alda, bu kâğıtçıqta añlaşılmağan şeyçikler çoq.

– Telegramma niçün Penzadan berile? – Çauş kene şübede qaldı. – Dilâver anda ne yapa?

– Hucursıñ, aqay! – Şefiqa yengeniñ köz qapaqları lipildep aldılar. – Niçün Penzadan... eken! Furuncı Nafeden sora: niçün Buharada? Çünki anda yaşay. Demek, Dilâverniñ evi de Penzada.

– Seniñ, apaqay, tüşünceleriñ pek qarışıq! Menim miyimni de çıbaltasıñ, – dedi Çauş. – Adam yaşağan yerinde yaşay. Yaşamağan yerinde yaşamay. Bu belli şey. Dilâverniñ evi Penzada olsa, barsın, – anda olsun. Barsın, telegrammanı Dilâver degil de, başqası bersin. Lâkin astında oğlumniñ imzası olmaq kerek edi degilmi? O, Server degeni, telegrammanıñ ahırında eki sözçik daa yazıp, bizni şübeden qurtarğan olsa, ne olur edi?

– Fena olmaz edi. Lâkin adamğa, alicenap hızmeti için, öpkelenmek kerkemey. Belki Dilâver öyle istegendir! – Şefiqa yenge başqasınıñ oñaytsız areketini aqqa çıqarmağa tırıştı. – Bu onıñ idraki.

– İdraki... – Çauşnıñ çırayı küsti. O vaqianıñ tafsılâtını tüşüngen sayın, nasıldır, qolaysızlıqlar tapıp çıqara berdi. Özü asabiylendi. – Kim bile? Belki seniñ aytqanıñ kibidir, apaqay! – o, qarısınıñ omuzını taptadı. – Belki, kerçekten de, Dilâverniñ idrakidir. Amma men bu gece yuqlap olamam.

Çauş terenden nefes aldı. Oña baht külümsiredi, lâkin yüregi telâşta qaldı. “Barsın, öyle olsun, – dedi Çauş, niyet, – yürekni şübelernen yaralay berüvde ne mana? Oğlan kelgen soñ er şey añlaşılır. Üç kün beklemek kerek. Oğlumniñ özü... benim Dilâverim nasıl eken?”

Qafada kene müsibet fikir asıl oldı. Barıpta delme teşik olsa? Telegrammanı arqadaşı berüviniñ sebebi de bunda degilmi eken? Taqdir degen şey pek daimiyetsiz. Lâkin Mustafa oğlunu bedbaht altında körmek istemey. Dilâver cebege ketkende sağlam, dülber edi. Öyle de qayıp kelmek kerek.

– Ya, Zeynep? – yenge Çauşnıñ yeñinden tutıp silkitti.

Qadınlar, kimerde tertipke riayet etmey, sözni yersiz qıstura qoyalar. Oğlunu tasavur etip oturğanda, fikirni böyle ürkütmek kerekmi edi?

– Zeynep! Ne? – O Şefiqağa çevirildi. Kelinniñ eske tüşüvi Çauşnı telâşqa ketirdi.

Cenk bu aileni Zeynepten de marum etken edi. Onı çoq qıdırdılar. Pek çoq. Tapalmadılar. Kelin ülkeden ülkege yürgen. Yedi yıl evseli andijanlı bir qadın, Zeynep aqqında deşetli şeyler eşitken. Zeynep güya tankçılar brigadasında arbiy emşire eken, Kubandaki cenklerde elâk olğan. Ölgen adamni tiriltmek mümkünmi? Çauşlar kelinniñ ölümüne inandılar.

– Dilâver onı pek seve edi. – Şefiqa ağlamsıradı. – Kelse, ne dermiz?

– Aқиqatni söylermiz.

– Ya, sağ-selâmet olsa?! O da, Dilâver kibi, Rusiyeniñ bir-de-bir şeerinde oturıp qalğan olsa? – Yeñi haberden eyecanlanıp ketken yenge çeşit şeyler tüşündi.

– Sen taqdirden çoq şey isteysiñ, – dedi oña Çauş. – Onı darıltma. Hucur laqırdımızni eşitip, bizni eñ soñki sevinçimizden merum ete qoymasın.

– Ey, Tañırım! – yenge ellerini tönege köterdi, – Ana, balasını tiri körmek istey. Bu – günamı?

– Yoq. Niçün? Lâkin eki mücize birden yüz bermey, – dep taşladı Çauş. – Men Zeynepni cenkten evel bir kere kördim. Amma özünü seve edim. Ondan yahşısını tapalmaz edik.

Şefiqağa Zeynep hususunda tüşünmek ağır. Yuvaş ve dülber Zeynepni o da pek begene edi. Amma ne yapsın?

– Qaç yıl qıdırdıq? – yenge hatırlap baqtı. – Zeynepniñ yoqluğı esime tüşse, yüregim parça-parça ola.

– Yalvaram saña, meni qaarlendirme! – dedi Çauş qarısına. – Telef adam kerı qayıtmay. Dilâver kelsin. Ne yapılacağını özü al eter.

– Oğlum bir daa evlenmez, – dedi Şefiqa.

– Niçün? – Mustafa taaciplendi. – Yaş kişi. Qarısız, balasız!..

Şefiqa başını tersine salladı.

– Sen Dilâverni bilmeysiñ, – dedi oña. – Azaçiq işançı olsa, Zeynepni qıdırır, bütün ömürü bekler. Dilâver kim? Ondaki er şey Çauşnıñ özü.

Yenge qalqtı. Ellerini yanbaşlarına tirep, qocasınıñ qarşısında turdı.

– Seniñce, men Dilâverniñ anası degilim. Oña ayat bağış etmedim, onı terbiyelemedim, öylemi?

– E! E! – Çauş iddetlendi. – Pek aleketleme, qadın! Sanki oğlanı sen asradıñ da, men Babuğan Yaylada gizlenip yürdim. Eger bilmek isteseñ... – lâkin o, qarısını darıltmaq istemedi, lafını kese qoydı.

– Ayt! Ayt! Soñuna qadar ayt! – yenge köz qapaqlarını tez-tez oynattı, beklep turdı. – Baltanı siltediñmi, pıtacı kes! Kesmey qaldırma!

– A! – Çauş işaret parmağını köterdi. – Oğul öz işini özü çezer. Men, Zevercedke nasıl inansam, Dilâverge de öyle inanam.

Şefiqa ilekâr külkünen küldi.

– Sizler... kontorada oturıp ne bilesiñiz?

– Ya sizler? – Mustafa qulağını Şefiqağa yaqın ketirdi, – evde oturıp... neniñ başını teŝtiñiz? Şefiqa yenge buña cevap bere bile edi. Bermek istemedi.

– Baqayıq, – dedi o, bir talaydan soñ. – Belki Dilâverniñ yerine başqası evlenir.

– Kim? Zevercedmi? – Mustafa qarısına şubeli-şubeli baqtı. – Oña toqunma! İnstitutnı bitirsin.

– Qız seniñ içün pek tatlı e? Menim içün de öyle. Lâkin aytqanlarına köre, Zeverced birevnen mektüpleşe eken. Moskvadamı, qaydadır, oquy, deyley.

– Ne? Ne? – Çauş, biy çaqqan kibi, sıçrap ayaqqa qalqtı. – Sen çıldırdıñmı?

– Zevqlı şey... – dedi Şefiqa yenge. – Niçün men çıldıram?

Mustafa ağa eñsesini qaqtıp aldı. Bu asabiylenüvden delâlet edi.

– Maña bir filcan qave ber! – dedi o, qarısına. – Tez ol! Başımniñ ağrısı tuttı.

Bir filcan qave! O, bir qade şarap kibi keskin, yaz gecesi kibi qara ve qoyu... lâkin adamğa ne yapa bile? Tek yürekni eyecanğa ketire bile ki, Çauş şayna da eyecanlı. Qafadaki fikirler qaydalarğadır yuvura, qart Mustafa olarnıñ peşine yetalmay. Közleri ögünde de kelin peyda ola, de oğul, de Zeverced. Oğlu ile körüşüv oña aqiqat olıp körünmey. Kim bilsin... belki Dilâver bu vaqıtqace qaydalarğadır biralqılanıp yürgen, susqan, şimdi türtip çıqqandır. Böyle ola bilemi? Ola bilse, Çauş bunı iza etüv içün sebep asıl da tapalmaycaq.

Elâk olmaq, bu – belli. Oğluniñ elâk olğanını eşitüv – ağır, ölüm haberi yürekni yaralay, saçlar ağaralar, omuzlar aşağı çökeler, közler sönükler. Lâkin elâk oluv kederi, acizlik ve aqaret kederi degil. Oğlan cesürlikte telef olğan! Duşman ile yüz-yüzge kelip cenkleşken, soñki daqıqağa qadar qattı turğan. Çauş öz Dilâverini öyle bile. Zeininde oğlunu öyle saqlay. O sebepten, yüregi saf, parıldaq. Qart Mustafa bu vaqıtqace adamlarnıñ yüzlerine iftihar ile baqa keldi.

Şimdi ölüm – ayat ile deñiştı. Aceba oğul bunı nasıl elde etti? Yeñiden ömürge qaytuv içün ne berdi? Erlikmi, yoqsa qorqaqlıqmı?

Çauşniñ yüregi qopıp-qopıp ketmekte. O bir oğursızlıq sezeyatqan kibi. Adam duşman üzerinden ğalip kelgen, anası-babası ve doğmuşları sağ-selâmetler. Evine kelip yetmek içün on yıl yürmek kerek oldımı?

Mustafanıñ özü göspitalni, cenk bitkenden eki ay soñ terk etti. Arqasında eşya çuvalı ile merdivenden aşağı tüşeyatqanı alâ hatirinde. Taqatı yoq. Yarası enüz qapalmağan. Sağ ayaqtan aqsamaqta.

Birinci sefer yaralanğanı deşetli olğan edi. Mozdokta qurşun qaburğasını sındırdı, öpkesini deldi. Göspitalde eki buçuq ay tedaviy etilgen soñ tekrar safqa qaytıp bardı. Qırq beşinci yılda Vengriyada ayaqtan yaralandı. Yarım yıl koykada yatmağa mecbur oldı. Ğalebe top sadaları yañğırağan maalde Çauş göspital penceresinden azbarğa, şeñlenici adamlarğa, baqıp, közlerindeki yaşlarını silmekte edi. Onıñ yüregi sevinçli ve azaçiq da kederli edi – arqadaşlarinen beraber Berlinge barıp yetalmadı.

– Efkârlanma! – dey ediler oña palatadaki arqadaşları. – Sen öz işiñni yaptıñ. Sen çoq qan aqızdıñ.

Öz işini yaptı. Bu doğru. Elinden kelgenince. Duşman qurşunına oğramağan olsa, daa çoq yapacaq edi. Er alda, evge temiz yüreknen qaytıp keldi!

Ordenleri ve medalleri sandıqta yatalar. Dostlarından ve doğmuşlarından kelgen mektüplernen bir yerde. Amma o, vaqıtta... göspitalden çıqqanda, olar Çauşniñ köküsini yaratırmaqta ediler. Ğalip asker olmaq – güzel şey.

Mustafa şu alında dostu Ebu-Bekir Matrabasniñ evine sürip keldi. Sovhozda temelleşip qaldı. Yüzüm bağlarında ve meyva bağçalarında hizmet etti. Evelâ dostunda yaşadı, soñ bu işçi şeerçigine köçip keldi. Mında özüne ev qurdı ve bağça yasadı. Onıñ babası da, dedesi de bağçivan ediler ki, pencereleri túbünde terek ösmese, yaşap olamay ediler. Yeşil terekler çiçek aç, öse... közlerini ohşay ediler.

Mustafa alma tereklerini keser ve yüzüm çubuqlarını bağlar eken, oğlu aqqında çoq tüşüne, öz başında onıñ ile subet ete turğan. Taqdir adaletsiz iş yaptı. Yaş ömürni ğayıp etti.

Taqdir endi öz hatasını tüzətmək istey. Mustafağa oğlunu qaytarıp bereyata. Dilâver kelmekte. Lâkin endi sevinç yerine – keder doğdı. Yürekni tüşünceler ve şübeler bastı.

Çauş bir filcan qave içti... fayda bermedi. Yüregini ne yeñillendirdi, ne de raatlandırdı. Filcanniñ astında qoyu, qara telbe qaldı. Çauş filcanniñ içine diqqatnen baqtı. Güya bu hucur qara örnekler oña bir şeyler söylemek isteyler. Rametli anası... bu örneklerden añlay turğan. Keleyatqan adam kim? Niyeti ne? Edisini aytıp añlata turğan, Çauş añlamay. Amma filcanniñ içine baqıp, kökü keçirdi. Yüregi bir şeyler duydu.

– Men endi yuqlap olamam, – dedi Çauş, tekrar, – Yoq. Olacaq şey degil.

II

Zevecedniñ tseh ustası ile ilki körüşüvi zevqlı olğan edi. O, qızniñ sözlerini eşitkende, hahıldap yüksek davuş ile küldi. Samimiyetnen degil, mısquıllap küldi. Öyle yüksek sesnen hahıldadı ki, tsehniñ o bir yaqındaki adamlar bile eleslenip baqtılar.

Külmek asıl da kerek edimi? Zeveced oña, er keske belli adeti şeyni ayttı. Özü uydurıp çıkarğanı yeq. Arıza degen şey, nasıl olsa olsun: “Meni işke qabul etiñiz!..” degen sezlernen başlay.

– Bu – bala bağçası degil, – dep cevap berdi oña tseh başlığı. – Sen adaşqansıñ!

Hucur adam edi tseh başlığı. Oña işke qadın yiberilse daima hahıldap küle turğan. Anter kiygen işçilerni iç de sevmey. Zeveced ise – daa yaş qız. Tıpqı mektep talebesi... tsehke işke kirmek istey.

– Men qayda kelgenimni bilem, – dedi Zeveced, tseh başlığınıñ külküsi toqtağan soñ. – Ve siz meni işke qabul eteceksiniz.

Zevecedniñ özü de küldi.

– Qabul etmem. Direktorniñ özü emir etse bile qabul etmem.

– Qabul etersiniz. – Qız sabırlı, tıñ davuşnen öz sözlerini tekrarladı. – Direktor emir etmese de...

Bu endi adden aşıq edi. Tseh başlığı artıq külmege istemedi, aksine, qıçırmağa, qaba sözler aytmağa, atta sögünmege istedi. Amma Zeveced qaba sözler eşitmedi. Tseh başlığını açuvlı niyetlerinden birlikte qaldırıp, çıqtı.

Qızğa komsomol komiteti kâtibine kirmekni tevskiye ettiler. Kâtip Zeveced ile laırdı etkende külmedi. Qızniñ qıyın tsehke, qadınlar işlemegen tsehke kirmek istegenine ayretlendi.

– İşlemege pek avessinizmi? – dep soradı o, Zevecedten.

– Ebet. Nasıl iş olsa olsun, farqı yoq.

– Ya, kranda çalışmaq... yük kötermek kerek olsa?

– Kerek olsa... çalışa beririm.

Kâtip eñsesini qaşıp aldı. Turğan yerinde qız başına belâ açtı.

– Bir daqıqa sabır etiñiz!

Kâtip ketti. Qaydalaradır ve kimlernendir laırdı etip keldi. Bir daqıqada degil, on daqıqada da degil, bir saatta. Lâkin memnün çere ile keldi.

– Bahtlı ekensin, – dedi o qızğa. – Kranda şakirt olacaqsın. Lâkin bir şart ile...

Zeveced şart-mart tanığan kişi degil. Birev-birevge eyilik etse, oña qarşılıq olaraq deral soqurcasına eyilik yapmaqni yahşı adet dep bilmey.

– Bizde zavod Medeniyet Sarayında aveskârlar tögeregi bar. Onıñ işlerinde iştirak eteceksin, – dedi kâtip.

Zeveced elbette, bu “men saña – sen maña” degen şeyge birden patlar edi. Lâkin hususiy bir sebepten ötrü razı ola qoydı.

– Özüñiz qıymetli kâtip, aveskârlar tögereginiñ bediy aqşamlarında bulunasınızmı?

Kâtip qızniñ sualini ğaliba başqa manada añladı... bir sebep tapıp, benimnen körüşmek istey dep tüşündimi... Alla bilsin. Çünki yigit özü yaş edi.

– Şubesiz... – dedi kâtip. Buniñnen, zavoddaki içtimaiy ömür yalıñız özüniñ üstünde kurulğanını añlatmaq istedi.

- Meni anda iç körmediñizmi?
- Bizde... medeniyet sarayındamı?
- Ebet, sizde... men balet tögereginde eki yıldan beri iştirak etem.

Qız, yigitniñ yüzünde acizlik sezse de, indemedi. Onı utandırmaq istemedi.

Ertesi küni Zeverced kranğa çıqtı. Töpede turar eken, avada uçqan... ayaqları astındaki yañğıravuç tseh bir yaqlarğa çıqıp keteyatqan kibi keldi. Kran ögge, artqa, sağğa, solğa areket etmekte. Er şey maşinistniñ maareti ile olmaqta. Zeverced te işlep başladı. Manivelâğa bastı, krannı tseh töpesindeki eki yaqlama relsler üzerinde yürsetti, amma tecribeli, sabırlı usta onı kimerde toqtattı. Bilmegen şeylerini öğretti. Ustanıq özü, er şeyni tüşünip taşınıp yapqan adam, krannı köçürse, qaqındırmay silkindirmey alıp kete, yükni tayin etilgen yerine alıp barıp qoya. Zevercedke de öyle yapmaqı öğretti. Qız ğayret etti, tez vaqıtta aqiqiy krançı oldı. Bir talay vaqıt keçken soñ Şemsurnı özüne şakirt etip aldı. Şimdi ekisi bir-birini deñiştirip çalışalar. Tseh başlığı anterli işçilerge alıştı. Lâkin qatıy ve inat qızlarğa külümsirep baqqan vaqıtı az ola – daima küsip yüre. Atta istisal muşaveresinde Zevercedni maqtağan maalinde bile qaşları çatılğan ola: “öğüñde yüregim irip ketkeni yoq... haberiñ olsun...” demek isteymi... niçün, belli degil.

Zeverced bugün zavod qapusından içeri hoş isler ile kirdi, yüregi eyecanlı edi.

O, qalbindeki sırnı yolda ğayıp etmemek için, kimsege baqmadı, kimsenen laqırdı etmedi. Fevqulade vazifeni eda için keteyatqan kibi aşıqtı. Azbar içinde toqtalıp, kelgen keçken er kes ile meraqlanıcı qızların yanıda da eglenmedi. Tünevin bazar küni edi. Belki adetten tış bir adise yüz bergendir? Birev-birevnen tanış olğandır, birevge evlenmek için teklif etilgendir, niyet, qaydaldandır nasıldır yaş kişi peyda olğandır? Onıñ kim ekenini bilmek kerek. Bu qız sürüsiniñ yanından indemey keçip ketmek mümkünmi? Lâkin Zeverced qızlarğa qulaq asmadı.

– Zeverce-ed! – qızlar taaciplenip, onıñ artından qıçırdılar. – Qayda aşığıñ? Toqta!

Zeverced aylanıp baqmadı. Tez-tez tsehke kirip ketti. Anda, tsehte, Şemsnur bekley. Zeverced onı körmek kerek.

Lâkin qulağına birden darğın ses kirdi.

– Bu ne demek ola, qıymetlim? Keçikip başlaysıñ... birevge daa aşıq oldıñmı?

Bu sözler şaqa sırasında ayıldımı, ciddiy olaraqmı? Zeverced añlap olamadı. Qızların episi azbarda. Niçün eldirekte men keçikem? Adamnıñ yüregi böyle etip qırıla, sevinçi böyle öldürile. Onı da yapqan kim? Eñ yaqın dostu, Şemsnur.

– Saña ne oldı, qıymetlim? – dedi oña Zeverced tıñç davuş ile.

– Saatqa baq! Yoqsa, seniñ için bir smena daa çalışayım mı? – Şemsnur kabına qapusını tars etip açtı, dostuna anahtarını fırlattı. – Menim de şahsiy ayatım bar. Tek seniñ degil!

Zevercedniñ keleyatqan maalde çeresinde sezilgen tebossümi irip ketti. Közlerinde ise alâ sevinç yanmaqta edi. Şemsnur bunı sezmedimi aceba? Dostundan: “Ne yeñilik bar”, dep soramaycaqmı?

Yoq, öyle niyet sezilmedi. Keteyatqanda koftasınıñ yaqasını döğmeledi, saçlarını tüzetti, aylanma demir merdivenden aşağı aqırın-aqırın tüşe başladı. Tüşmekte eken, ağır pötüklerini basamaqlarğa aselet qattı-qattı urdı... öyle tasırdattı ki, tseh tavanı astında akis sada yañğıradı.

Zevercedniñ qalbindeki sevinç kederge çevirildi.

– Şemsnur! – kiyik sesnen qıçırdı o. Qız toqtaldı. Çevirilip baqmadı.

– Soñ?

– Telegramma keldi.

– Mektüpleri azlıq etti... telegramma da yolladımı? – dedi Şemsnur.

– Nasıl mektüpler? – Zeverced taaciplendi. – Biz onı elâk oldı dep bile edik.

Şemsnur, söz Zeverced ile mektüpleşken student üstünde ketmegenini añlağan soñ, qaz kibi, boyunını töpege sozdı.

– Men sizniñ eviñizdeki sırlarıñızni qaydan bileyim? – dep taşladı o.

– Şaştıñmı, ne?! – Zeverced, içindeki eyecannı tiyalmay, sağ elini araretle qaqqaladı, – Telegramma ağamdan!

– Ağañdan? Nasıl?

Zeverced keçken küzde oña ağası aqqında bazı şeyler aytqan edi. Şemsnur öz babasından da eşitken edi ğaliba. Bir vaqıtlarda Şemsnurların evi Çauşlarnen qonşu eken. Şemsnur özü de oların evinde bir defa yaş bir bariyeli körgeyi esinde. Bu çoqtan olğan şey. O vaqıtta episi küçük balalar edi. Demek, telegramma ondan.

– Dilâver tiri... aňlaysıñmı? Tiri! – Zeverced eyecanlı davuş ile aňlata başladı, – Endi keleyata.

Arbiy bariyeli, dülber yaş kişi. Buların şeerine keleyata. Zevqlı şey. Şemsnur bir vaqıtlarda, evde öz başında olğanda, özüni ofitser qadını tasavur etmek istegen edi. Taaciplenmege şey yoq qaraman yigitten qoca aqqında qızların episi hayallanmağa seve. Öyle eken, Şemsnur tüşünip baqmaq, ölçep biçmek gerek. Aysa?! Zeverced qaç yıllar evelsi, ğaliba, onıñ qarısı cenkte ğayıp olğanını aytqan edi. Ebet! Ğayıp oldı degen edi. Ğarip! Yaş ekende ölip ketken. Lâkin endi iş başqa... qarısı ölgen, özü sağ. Kişi aqqında böyle tüşünmek, elbette, yahşı degil. Amma Şemsnur tüşüncege daldı. Fikir degen şeyden qaçıp qurtulmaq mümkün degil. Ne yapmalı? Yigirmi beş yaşında ekende öz bahtınıñ peşinden avlanmaq gerek ola.

Şemsnur endi merdivenniñ astına tüşken, qapu ögünde toqtalğan edi. Bosağadan atlap tışqa çıqıp ketmedi.

– Bunı çar-çapık aytağanıñ ne? – dedi o Zevercedke.

– Üstüme atıldıñ. Ne yapmaq gerek edim? Qorçalandım, – Zeverced kederini birden ayta qoydı,

– Meni afu et, tuvğançığım! Pek yoruldım. – Elinen mañlayını sıypadı, – Ağañ... ne vaqıt kelecek dediñ?

– Burskun.

– Güze-el. Barıp qarşılacaqımız! Öylemi? – Şemsnur bayağı yazılğan kibi köründi – Baq, maña haber etmege unutma!

Zevercedniñ yüreginde de incinuv qalmadı. Külümsirep başladı.

– Ağam pek sevinir, – dedi o ve közüni qıptı.

Aqşam Şemsnur kiyinip quşanıp Çavuşnıñ evine ketti. Zeverced smenadan qayıp kelgende o, sofada Şefiqa yenge ile laqırdı etip turmaqta edi.

Azbardaki çiçekler suvarılğan, yüzümler túbündeki soqaq sipirilgen, suv sepilgen. Çırağ yarığı yeşil yapraqlar arasından keçip, yerni aydınlatmaqta.

– İşte, qızıñız da... – Dedi Şemsnur, dostunu eriştirip.

Şefiqa yenge yağbez ile savut sürtmekte edi.

– Bu nasıl qıyafet? – dep qıçırdı o qızına. – Sen qaydan kelesiñ?

– İşten... – dedi Zeverced ve nazarı Şemsnurnıñ üstündeki yeñi anterge tüşti. – Ne vaqıt tiktirdiñ?

– Baarde. – Şemsnur eteklerine baqındı, – Nasıl?

– Hucursıñ. Niçün bu vaqıtqace indemediñ?

– Alemni taaciplendirmek istedim! – dedi Şemsnur.

Güya Dilâver bu vaqıtqace Şemsnurnı beklep oturğan da, şimdi onı bahtlı etmek için keleyata. Şefiqa qıznıñ meramını deral bildi. Bildi ve eti teni çimirdedi. Savusqannıñki kibi tögerek közlü bu, idrakli ve mustaqil qız Çauşnıñ ailesi için telükeli edi. Erkekler böyle piç qızlarğa deral urunalar, cilvelerine qapıla qoyalar. Olar körünişte ziyansız, içleri erkek asreti tolu ola. Kimerde qaşların birisini töpege köterip, digerini aşağı endire, kişige öyle araretili ve eyecanlı nazarlar atalar ki, eñ suvuq qalpniñ özü alevlenip kete. Dilâverniñ yüregi alevlenmek gerekmi? Ya Zeynebi? Yuvaş Zeynebi? Onı qıdırısın, tapsın. Başqa şey tüşünmesin. Kerçek, Şemsnur Şefiqanıñ yanında bir quşçıq kibi sayramaqta, lâkin Dilâverni Şemsnurnıñ quçağı içine atmaq olmaz.

Yenge öz açuvını öz qızı üstüne töke başladı, güya Şemsnurnıñ bu qılıqları için Zeverced qabaatlı edi.

– Ekiñiz de pek ilvanlısıñız, – Şefiqa közleriniñ qıyığından Şemsnurğa baqıp, ast dudağını qıyıştırdı. – İşke ketkende sadece kiyinmek de mümkün!

– Kene begenmedi... – dedi Zeverced, ökelenip. – Menim ne yerim ilvanlı?

– Üstündeki o pullu anter ne? İlvan degilmi? – yenge iddetlendi. – Eskice anter, yahut bluzka kiygen olsañ, belin sınaq edimi? Sen maşinistsin, işçisin. Operetta artistkası degilsin.

– Yahşı... yarın pamuqlı ştan kiyip keterim... – Zeverced verandağa köterildi, asabiylenip, sumkasını stol üstüne attı.

– Ebet! Qızınıznı biraz tertipke çekiñiz! – dedi Şemsnur, özü Şefiqa yengege köz qıpıp aldı. – İşke de, Medeniyet Sarayına kelgen kibi, yaraşınıp kele. Er kesniñ közü onda.

Zevercedniñ qaşları çatıldılar.

– Sen sus! – dedi o, dostuna, – Anamnı küşküşleme!

– Men doğrusını aytam.

– Doğrusını aytsañ, özüñ aqqında da ayt!

– Maña er şey mümkün. Men musafirlikke keldim, – dedi Şemsnur yasama nezaket ile, soñ ilâve etti. – Siziñ evde bayram.

Şemsnur ilâkâr qız. Yapqan er şeyi samimiy olup çıqa, er şeyi yürekni areketke ketire. Yenge qızniñ tıqla bergeniniñ sebebini endi sezdi, amma oña bir şey aytıp olamadı. Suvuq qız olsa, oña asıl da qulaq asmaz edi, amma bu sıcaq, ayneci.

Çauş bağçada vişne teregi túbünde oturır eken, verandada olğan laqırdımınñ episini eşitken. Kiyim aqqında bu qadar iddalaşmaq kerekmi aceba, dep tüşündi o öz başında, soñ qaquina berip skemleden turdı. Terrasağa doğrudı.

– Yüreklerimiz sevinç ile tolu, bu doğru, – dedi o, quru davuşnen. Öyle degende qadınlar eleslenip oña çevirildiler – hususan benim ve Şefiqanıñ yürekleri. Zevercedniñ degil. Zan etsem, ağası hatirinde yoq.

– Hatirimde bar! – dedi Zeverced.

– Menim de esimde, – Şemsnur közlerini azaçiq yumıp, külümsiredi. – Babamnıñ da esinde. Dülber yigit edi dey turğan.

– Öyle edi. – Mustafanıñ davuşında asret ve şefqat duyuldu, – Matrabas oğlumnu bilmek kerek. Ta, balalığında. Kerçek, babañ nasıl? Yahşımı?

– Güzel. O şimdi baş agronom.

– Öylemi? – Çauş hoşnut alda başını köterdi, – yazıq... yaqında körüşmedik.

– O, kelecik, – dedi Şemsnur. – Bekleyimiz.

– Demek, tek oğlanı degil, dostumnu da körecegim. Kelsin... mor-patilcan turşusu da ketirsin.

Çauş böyle dedi, yüregi ise, niçündür, sızlap aldı. Qart Mustafanıñ yüreginiñ sızlavı Şemsnur için ne demek ola? Qızniñ meramı – bariyelini körmek... özüni de körsetip, soñ yigitniñ başını noqtalamaq. Gençlik, dülber çere ve naz... bular ile yigitni delirtmek küç degil? Tasavurında belki oğlan endi bu qızniñdir.

Ne aqkı bar? Çauşniñ açuvı qozğalıp ketti. Şefiqa ile ekimiz bahtımıznu soñunace bekledik, oğlumız adam olsun dep, oña er şeyni berdik. Dilâverniñ özü de adamlarıñ saadeti oğrunda cenk etti, devlet mesut ayat kördi. Şemsnur ise ayın-oyun ile oğlanı elge alacaq. Alacaq, lâkin bir şey bermeycek, ne közyaşı, ne keder, ne marumiyet.

Çauş gece kerçekten de, yuqlap olamadı, sabağace oğlunu tüşünip çıqtı. Qasevetlendi, eyecanlandı. Şemsnur başqası yaratqan bahtqa saip olmaq istey. Niçün? Qadın ve... yaş ekenligi içinmi?

Yoq. Dilâver evelki Dilâver olsa, namuslı qız fedakârlığına lâyıq. Qız onı dülber ekeni, ofitser ekeni için degil, er şeyni cemiyet oğrunda fida etkeni için sevmek kerek.

Çauş hayalında oğlunu elsiz, ayaqsız, soqur körmege qorqqanından, közlerini qapattı.

– Dülber yigit edi, – dedi Mustafa, ağır tüşüncelerden qurtulmaq, Dilâverniñ yaşlığını tasavur etmek için.

– Ebet, – Şefiqa terenden köküş keçirdi. – Tali bizge acayip oğul bağış etken edi. – Onıñ tasavurında da, eski evlerinde yaşağan vaqıtta qapudan kirip keleyatqan yaş deñizci köründü. – Ah, benim Dilâverim!

Çauş terrasağa, bu qadınlar cemiyetinde ah-vah dep, köküş keçirip turmaq için kelmedi. Oña söngen çubuğnu yaqmaq kerek edi. Kibrit qıdırır eken, yüzünü Şemsnurnıñ közlerinden saqladı,

çünkü özünüñ közlerinden yaşlar bürmekte ediler. Kibritni çoq qıdırdı. Kibrit qıdırğanını unuttı. Niayet, tapqan soñ sustı, çubuqını şırkıdataraq, tutandırdı, basamaqlardan aşağı tüşip ketti.

III

Üç kün, eki gece keçti. Çauş, Şefiqa yenge ve Zeverced – üçevi avtobusqa minip, Dilâverni qarşılmaq için stantsiyağa kettiler. Şemsnurğa haber etmediler. Dilâverni qızğanıp degil, şay... oğul sevinçini de, kederini de tek özleri körmek istediler. Mustafa tüşkün edi. Soñki üç kün içinde azdı tozdı, közleri sönükti. Ayağı ziyade sızlay başladı.

– Balalar evge keç kelseler ana-baba azaplana, – dedi o, avtobusqa miner eken. – Balalar için ise bunıñ iç emiyeti yoq.

Zeverced bu sözlerni özüne çekti. Keçenlerde Medeniyet sarayında estrada kontserti oldı. Evge yarı gecede qayıp keldi. Şimdi babası onı öpkelemek istedimi, Alla bilsin. Lâkin Çauşnı eyecanlandırğan şey, ğaliba, başqa.

Stantsiya pek uzaq köründi. Yolda benzin bitti. Şoför benzin qoymaq için kolonkada toqtadı. Bir talay daa yürgen soñ, ballon boşadı, deñiştirmek kerek oldı. Mustafa qasevetlendi, azaplandı. Oğlunu körecekmı? Ne vaqıt körecek? Avtobus penceresinden çöllerge, tereklerge közeterek, tüşkünlendi.

Stantsiyağa vaqıtında kelip yettiler. Kerçek, poyezd kelgen, amma köçkeni yoq. Yolcular vagonlardan çıqıp bitmek üzre. Toqtav mületiniñ soñki daqıqaları. Zeverced telegrammada kösterilgen vagonğa çaptı. O – yaş ve atik, er şey qolundan kele. Çauş ve Şefiqa ise perron boylap aqırın-aqırın kettiler. Astma yengege tez areket ettirmedi. Mustafa ise ziyade aqsay. Tek közleri aşılalar. Közler endi vagon basamaqları üstündeler.

Bu daqıqalar... Dilâverniñ közge körünecek daqıqaları, ne qadar uzun ve ağır! Çauşnıñ çeresinde qan renki qalmaq. Yorulıp, köm-kök oldı.

Zeverced qayda battı, canım? Ekisi de çıqalmağanları ne? Sevinip... quçaqlaşıp, öpüşip oturalarmı, aceba? Yoqsa, yükü ağırımı? Ya, alı yoqmı? Lâkin işni sozmaq, qart Mustafanı çekiştirmek kerekmey.

Qonşu vagon dan, elinde bala velosipedi, şlâpalı kişi çıqtı. Bu – soñki yolcu. Keçikken. Yüünüñ çaresini tapalmay, eglenip qalğan.

Çauş çıdayalmadı. Ögge, poyezdğa doğru intıldı. Bu arada vagon qapusında Zeverced peyda oldı. Yanında kimse yoq. Bir özü.

Gudok ökürdi. Poyezd köçti. Zeverced basamaqlardan yerge sıçradı. Soñ, keteyatqan poyezdge közetip turdı.

– Qayda o? – dep soradı Çauş, – Dilâver qayda?

Zeverced omuzlarını qıstı.

– Başqa vagon da olmalı, – dedi Şefiqa yenge. Lâkin endi keç edi. Poyezd suratını arttırdı, konduktor Çauşlarnen sağlıqlaşır kibi, sarı bayraçığını tutqan qolunu köterdi. Şefiqa yenge ağlamsıradı. – Menim oğlum qayda?

– Belki telegrammada poyezdniñ nomerini qarıştırgandırlar? – dedi Zeverced. – Bütün küpelerni baqıp çıqtım. Soraştırdım...

Qız anasını quçaqladı, omuzlarından sıypadı, tınçlandırmay istedi.

– Vagonlarnıñ da episine kirip baqmaq kerek ediñ, – dedi Şefiqa, közlerini sürterek. – Belki yuqlap qalıp... stantsiyayı sezmegendir?!

İnsan, işançnı muafaza için, sebep çoq tapa. İşançnı ise muafaza etmemek mümkün degil. Çünkü o, adam için daima zarur. Onıñ elinden oğlunu çekip almağa kimseniñ aqqı yoq. Zeverced anasınıñ aytqanına razı oldı.

– Kerek edi, amma biz keç keldik, – dedi o.

– Ya, Dilâver vagon dan er kesten evel çıqıp, şimdi vokzalda, yolcular zalında beklep oturğan olsa... ne dersiniz? – Şefiqa yenge kızınıñ közleri içine tiklenip qaldı.

Bu aqılğa yatqan şey edi. Olar deral beyaz evniñ içine kirdiler. İçeride uzun ve keñ skemleler turalar. Amma Çauşlarını mında da qırıq hayal beklemede edi. Skemleler – boşlar. Zal içinde bir adam otura. Vagondan bala velosipedi ile çıqqan şlâpalı.

– Ya, Dilâver? – dedi Şefiqa yenge. – Qayda o?

Daa ne tüşünmeli? Ne qararlaştırmalı? Lâkin... Dilâver dos-doğru evge kete de bile. Er kes öyle yapa bile – qarşılap alğan adam olmağan soñ, elbette evni özü qıdırıp tapmağa mecbur. Belki telegramma coyuldı, yahut keçikti? Buña aqılımız yetmegeni? Dilâver endi evniñ ögünde, skemleçik üstünde otura... Matüv doğmuşları ise onı vagonda qıdırmaqtalar.

Avtobus daa ketkeni yoq. Yetişmek kerek. Rıqma-rıq maşınağa soñki yolcular soqulmaqtalar.

Evge! Tez-tez evge! Şefiqa ve Zeverced, toqtamay-tınmay köküs keçire, bir şeyler yapmağa azırlanalar. Fikren olar endi evdeler. Dilâverniñ yanındalar. Çauş susa. Çeresi, evelkisi kibi, qaarlı.

IV

Stantsiya ile şeer arasındaki on kilometrlik yol ucsuz-bucaqsız olup köründi. Şoför benzin qoymaq, ballonı deñiştirmek için avtobusnı toqtatmadı, lâkin pek aqırın yürdi. Zeverced pencereden başını çıkarıp baqa berdi, Dilâverniñ maşınada, yahut yolda bir özüniñ keteyatqanını körmege telmirdi, amma köre bilmedi.

Dilâver evde de yoq edi.

Şefiqa qapu ögündeki yetil skemleçik üstüne özü oturdı, tekrar tüşüncelerge daldı.

– Oğlum! – diye iñledi o, – sen qaydasıñ? Zeverced anasınıñ yüregini almaq, onı tınçlandırmaq için neler aytmadı... neler yapmadı?! De omuzlarından quçaqladı, de yanağından sıypadı.

– Anaçığım! Dilâver kelir. Şübe yoq!

– Ya Rabbi! – Şefiqa ardı kesilmez nidalar içinde közyaşlarını sildi. – Bu cefa ne için?

– Belki... – Zeverced bir şeyler daa tüşünip çıqardı ğaliba. – Belki dostlarından beraber zavodqa ketkendir? Maşına kelgen olsa... oturdı ketti daa! Aysa! Şübe yoq, o anda. Barıp, baqıp keleyim. Qızınıñ yeñi fikiri aqılğa yatqan şeymi degilmi, Çauş o hususta bir şey aytmadı, amma Zeverced azbar qapuğa yaqınlaşanda, onıñ artından özü de ketti. Evde qalıp olamadı.

Küçü yetmedi.

Baba ve qız çoq eglendiler. Zavod, ayılacaq qadar, uzaq degil, anda bir buçuq saat “batıp qaluvğa” asıl da acet yoq edi. Şefiqa qaç kereler yolğa çıqtı... bekledi. Evge qayıp keldi, mecalsızlanıp, kene set üstüne oturdı.

– Kelmedi benim oğulçığım, – dep incındı qartiy.

O, arqasını yastıqqa tayap, közyaşları aqıtayatqan maalde, ilerde kimniñdir kölgesi lipilledi. Şefiqa yenge bir türlü ses eşitmedi. Soñ: “Kirmege mümkünmi?” degen davuş çıqtı. Şefiqa başını köterdi.

Bosağa üstünde on dört yaşlarında oğlan bala turıp, qart qadıñğa baqmaqta edi. Onıñ küneşten baqır renk alğan yüzü ve külümsirer, iri közleri Şefiqağa yaqın, doğmuş kişini hatırlattı.

– Kirmege mümkünmi? – bala rus tilinde tekrar soradı.

– Mümkün... kir, oğlum, – dedi yenge tatarca. Bala onıñ sözlerini añladımı añlamadımı, yenge farqına barmadı. Bu evde er kes tatarca laqırdı ete. Bala ise, ğaliba, añlamadı. Kadınıñ közyaşından silanğan yüzüne baqtı ve köz qapaqlarını sıq-sıq açıp yaptı.

– Biz Potiden keldik, – dedi o, cesaretsiz alda ve arqasına aylanıp baqtı. Anda, qapuniñ o yaqında, terrasada, beyaz kölmekli adam turmaqta ve balağa parmaqları ile nasıldır işaretler etmekte edi.

– Kir!.. Niçün kirmeyisiñ? – dep qıçırdı bala oña.

Yengege, terrasada Dilâver turğan kibi keldi. Körgeni yoq, tek qararlaştırdı. Taqatsızlığını, hastalığını unuttı, atılıp turdı, qapuğa çaptı. Anda kimse yoq edi. Küneş şavleleri camlardan

keçip, terrasaniñ içine tökülmekte ediler. Şefiqa yenge basamaqlardan aşağı, bağça içine tüşti. Etrafqa baqındı. Mında da çım-çirt edi.

– Kim edi o? – dep soradı yenge oğlançıqtan. – Eliñni kimge salladıñ?

– Seröja emcege, – dep cevap berdi bala. – Biz beraber keldik.

– Seröja emcege? Kim o, Seröja emce? – Şefiqa taaciplendi.

Bala ise şaşmaladı.

– Toqtañız... belki men yañlışqandırım?.. Mustafa Çauş bu evde yaşayımı?

Şefiqa başını salladı.

– E! Bu evde!

– Siz – Şefiqa qartana degilsiniñizmi?

– Onıñ özüm.

Bala oña doğru üç adım attı, sevinçtenmi sıqıluvdanmı, qıp-qırmızı kesilerek, tutulıp-tutulup dedi.

– Selâm aleyküm, qartana!

“Qartana” sözü hucur olıp eşitildi. Şefiqanıñ yüreginde ağrı ve sevinç duyuldu. Bala özüniñ kim ekenini aytqan soñ, bu ağrı yengeniñ bedenine darqap ketti.

– Men Dilâverim... Dilâver Çauşım, – dedi bala.

Şefiqanıñ közlerine qaranlıq tüşti. Qaltıradı, indemey set üzerine otura qoydı.

Bala qorqıtı, öz meramını tez-tez aňlata başladı. Yenge onı eşitmedi ve aňlamadı. Hayli vaqıttan soñ... dudaqlarını cibitken nasıldır suvuq suv Şefiqanıñ esini ketirdi. Kózlerini açtı. Yanında Şemsnurnıñ eyecanlı çeresini kördi.

– Sizge ne oldı, Şefiqa apte? – Qız sılaq yavlıqnen onıñ samaylarını sıypamaqta edi. – Ötimni patlata yazdıñız!

Yenge özü de qorqıtı. Başına esi kelgeninen, Şemsnurğa kiyik-kiyik közetti.

– Qızım... Bu balağa baq! Köresiñmi onı?

– Ebet?

– Dilâverim... dey. Bu nasıl şey? – Şefiqa tekrar ağladı.

Şemsnur yigitke çevirildi. Kendini şefqatlı zan ettirmek istep, oña mulâyim nazar etti.

– Men Dilâverim, – dedi bala tekrar. – Dilâver Çauşım. Niçün meni aňlamaq istemeysiñiz?

Neme taaciplenesiñiz?

– Sen Dilâver Çauşınıñ oğlusıñımı?

– Ebet... onıñ oğlum.

– Dilâver... Dilâverniñ oğlu. Öylemi?

Bala sevinip, başını qaçıtı. “Çala-çala, ğaliba, uydıra başladıq!” dep tüşündi o.

– Şemsnur, qızım, sen bir şey aňladıñımı? – dep soradı Şefiqa yenge, alâ inleyerek.

– Mında aňlaşılmaş şey yoq. Bu yigit – siziñ toruniñiz, – Şemsnur qartiyge tıñ ve gönülsiz alda izaat berdi. – Oğluñızniñ oğlu. Adı, babasınıñki kibi – Dilâver.

– Torunım? Vay anam! – Şefiqa setten qalqıtı, ezgelengen müçesini zar-zoruna idare etip, balağa doğruldu: – Oğlumniñ oğlu... qana, közleriñe bir baqayım, qozuçığım... – quçaqladı, bağırına bastı. – Babañ kelmedimi, balaçığım? Niçün yañlızsıñ?

– Men yañlız degilim, – quru, lâkin sıcaq qart eller arasında sıqılğan Dilâver, sevinçten ve saadetten zornen nefes alğanı alda, dedi: – Men Seröja emcenen keldim. Stantsiyada bizni qarşılıp alacaqlar dedi, kimseni körmedik.

– Kene Seröja emce!.. – Şefiqa bu çıbalıq vaqialar içinde şaşmalap, teren kökü keçirdi. – Qayda o, Seröja emce degeniñ? O alicenap adam?

– Sofa içinde edi. Soñ ketken...

– Şemsnur, çap, qızım! Belki qapu ögündedir! – yenge musafirge öpkelendi. – O, qadar uzaq yoldan kelipte, evge kirmegeni!..

Şemsnur bağçağa çıqtı. Kimseni tapamağan soñ, yuvurıp, yolğa ketti.

Mecul Seröja emce qıdırılğan arada, Şefiqa torunını tekrar quçaqladı, yüzünden öpti.

– Menim qozuçığım! Torunçığım!.. – balanı ohşadı. – Babasınıñ özü. Nasıl oldı da, birden tapı olamadım?

Şemsnur tüşkün alda qayıtıp keldi.

– Anda kimse yoq.

– Ey, Alla! Yolcu kişi, evge kirip, bir filcan qave içmedi. Vay, anaçığım! – Şefiqa ayılday-vayılday berdi. – Sen, oğulçığım, pek yorğundırsıñ. Soyun, yuvun. – Yenge musafirhaneye kirdi, nağışlı yüzbez alıp çıqtı. – Bar, uluq astında yuvun!

Şefiqa yenge, ğaliba, oğlunu unuttı. O taliy tarafından taqdim etilgen torunğa bütünley berildi. Sevingeninden, balanıñ etrafında aylana berdi, oña ne berecegini, ne ile erkeleycegini bilmedi. Kence Dilâver kölmegini çıkarıp, yuvunmağa tedariklenmekte oldı, Şefiqa sofrada donatmağa tutındı. Zerdali, alma qoydı, büyük meşaqat ile elde etilgen zeytünü çıkardı, geniş aileviy stolnıñ üstünü çeşit tarelkalar ve vazalar ile toldurdı.

Bala, elinde yüzbez, bağçağa çıqtı. Pevrenk astına egilip, yuvuna başladı. Uzaq, tunçiq yoldan soñ, bu – bir hoş meşğuliyet edi. Torun yuvunır eken, Çauş ve Zeverced kelip kirdiler. Olar evde yat balanı kördi, amma taaciplenmediler. Çünkü Şemsnur olarnı azbar qapu yanında rastketirip, er şeyni añlatqan:

– Dilâver keldi... lâkin kencesi.

– Torun... benim torunım keldi, şaymı? – Çauş kün boyu çapqalap yorultqan saqat ayağını acımay, uluqqa yuvurdu. Onıñ yüregi küçlü urmaqta edi. Soñki saatlarda o qadar eyecanlandı ki, eski kederlerine aqılğa sığmaz yeñi, deşetli haberler kelip qoşula berdiler. Torun... Mustafa taqdirniñ bu ediyesine azır degil edi, amma şimdi tüşünip oturmağa vaqıt yoq. Uluq başında fırcılday berip yuvunayatqan, yanıq tenli, araretli bala... o, kim? Nasıl Dilâver?

Sılaq balanı quçaqlap aldı, bir zamanlarda Dilâverniñ özünü kötergeni kibi, töpege kötermek istedi, köteralmadı. Yanağından öpti. Lâkin eyecan, şübe... bular qaydalardadır yoq olıp kettiler. Olarnıñ yerinde real ayat qaldı. Ögünde qanı canı ile doğmuş barlıq turmaqta.

– Dilâver... – dedi Çauş titrek sesinen. – Oğlumniñ oğlu!

Qonşu oda içinden Şefiqanıñ kederli davuşı çıqtı. O, artıq sofranı azırlağan, şimdi tekrar torunına taba kelmekte edi.

– Oğlumniñ oğlu... bu yahşı. Bu añlaşıldı, – dedi o, qocasına ve bir de sançıp aldı, – ya oğlumniñ özü qayda? Ya kelin?

Çauş onıñ ökünçine emiyet bermedi. Tek maiyetine diqqat etti. Kerçekten de, Dilâverniñ özü niçün yoq?

– Babañ qayda? – dep soradı Çauş baladan.

Lâkin sözlerine pek facialı aenk bermedi. Şay... söz sırası ayta qoydı, soñ torunınıñ omuzındaki yüzbezni alıp, Şefiqağa uzattı. Zeverced üdür qıyamet keldi, Dilâverni quçaqladı, öpti... musafir ise miskin qozu kibi sustı. Qartanasınıñ sözlere diqqattan tüşip qaldılar. Dilâver olarnı güya eşitmedi.

– Kence Dilâver... endi benim de oğlan qardaşım bar, – Zeverced samimiyetle küldi. – eşitesiniñmi, Şemsnur?

– Babañ qayda? – dep soradı Çauş tekrar.

– Babam?! – bala ögündeki doğmuşlarını duşkün alda közden keçirdi. “Bu ne demek ola? Menden babamniñ niçün soray bereler? Onıñ yoqluğı aqqında bir şey bilmeylermi aceba?” – dep taaciplendi küçük Dilâver.

Zeverced torunınıñ yüreginde nasıldır keder barlığını sezse gerek, onıñ duşuncesini bölü.

– Ayaq üstünde turğanımız ne? – dedi o, etraftakilerge. – Kişi sım-sılaq, sürtünmege bile imkân bermeymiz. Oña kiyinmek gerek. – Qız Dilâverniñ elinden tutup evge alıp ketti.

– Yoq, sen sabır et! – dedi Şefiqa, qızına. – Men suallerime cevap eşitmek isteyim.

Amma yengeniñ sözlere pek yımşaq ve tıñ çıqtılar, öyle yımşaq ve mulâyim çıqtılar ki, qız atta toqtalmağa bile acet körmeydi. Toqtamağanı için digerler de onıñ peşinden terrasağa doğrudılar. Çauş da artlarından ketti.

Evge kirgen soñ, adeti qalabalıq başladı: qadınlar bala için urba qıdırdılar... elbette, kelışken şey birden tapalmadılar. Ne kölmek, ne ştan. Tapalmağanları için Şefiqa afaqanlandı.

– Menim özümde bar, – dedi Dilâver, er kes çaresizlenip turğan arada, cebinden anahtarını çıkardı, çemodanını açmağa niyetlengende, qadınlar, sabır etalmay, balağa yardım için

çapıştılar. Birincisi Zeverced oldu. Bir daqıqa keçer keçmez, çemodan içindeki şeylərin episini çıxarıp, stol üzerine qoydı. Yeñsiz yipek kölmək, qısqa tüp don, üst ştan... episi mevcüt. Ev içinde kiymək için papuçları yoq edi. Şefiqa yenge bunıñ çaresini tez taptı. Terrasa qapusu yanında tizilip yatqan ayaqqaplarını qarıştırdı, Çauşnıñ eskice, lâkin daa qaviy çablalarını ketirip berdi.

Qadınlar balanı kiyindireyatqanda, Çauş set üstünde oturıp, torunına diqqatnen baqmaqta edi. “Bu – Dilâverniñ oğlu. Kimge beñzey aceba? Babasını mı? Yoq... babasına pek beñzemey. Çauşların bütün sülâlesi kibi, endamlı, lâkin yabaniy alâmetleri çoq: külüşü tıpqı Zeynepniñki – yımşaq, aydın. Saçları da onıñkine beñzeyler. Qaşları, qulaqları, episi... Belki onıñki kibi degildir. Oğlunıñ qaşları nasıl edi, Mustafanıñ esinde yoq.

Aydi... qulaqları nasıl olsa olsun. İş – qulaqlarda degil. Torunıñ kimge beñzegeninde de degil. Eñ müimi şu ki, adı Dilâver. Niçün Dilâver? Telegrammadaki bu ad Çauşnı şaşmalattı. Oğlu, Dilâver keleyata belledi. Başqa Dilâver kelip çıqtı!

– Oğlum! – Çauş balağa hitap etti.

Torun mağrur, dülber yüzünü Çauşqa çevirdi. Sevinçten pervasızlana başlağan közlerinden baqtı.

– Ne aytasıñız, qartbaba?

“Men torunğa niçün hitap ettim?” – dep tüşündi Çauş. – Bunda zaruret barmı edi? Yoq. Men balanıñ közlerini körmək istedim. Onıñ közlerinde – oğlumı körmək istedim.”

“Dilâverni sorap baqayım, – dedi Çauş öz özüne, – ne oldu oldu, lâkin oğlunıñ qayda ekenini bilmək gerek”. Amma qadınlar, ev saibiniñ niyetini eda için yol bermediler. Balanıñ eşyasını qarıştırayatqan Zevercedniñ közleri tesadüfen qalın defterge iliştiler.

– E! Bizim Dilâver edepli bala eken, – dep qıçırdı o, – yaz vaqtında bile derslerinden meşğul olmaq istey. Yoqsa, küzde berilecek imtihanıñ barmı?

Yigit incinğan kibi baqtı.

– O benim defterim degil.

– Kimniñ? – Zeverced meraqlandı.

– Anamnıñki...

– Vay! Anasınıñki olsa, tursun... kerekmey, – dedi Şefiqa pervasız alda, lâkin bir talay vaqt keçti, esini topladı, soñ kiyik davuş ile qıçırdı: – Anañ?.. Sen ne deysiñ, oğlum? Anamnıñki... deysiñmi? Men bir şey añlamayım!

Bala da qartananı añlamadı.

Başını aşağı egiltti. Sustı.

Şefiqanıñ niçün fiğan kötergenini başqalar abaylamay qaldılar.

– Ebet! Medeniy ailelerde adet öyle... – defterden Şemsnurnıñ özüniñ qalbinde raatsızlıq asıl olğanı sezilse de, başqalarını tenbiyeley berdi, – birevniñ defterindeki şeyni kimse oqumay. Bu ayıp esap etile.

Şemsnurnıñ sözləri balanı incitti. O çemodanını qapatıp, çetke sürüp qoymaq istedi, soñ bu niyetten vazgeçti, özüniñ aqlı ekenini isbat için inatlandı.

– Defter başqasınıñ degil... – dedi Dilâver. – Anda babam aqqında yazılğan. Menim aqqımda da.

– Dilâver aqqında yazılğan mı? – Çauş atılıp turdı, – qana... oğlum aqqında ne denilgen.

– Qaydan bileyim? – dedi Zeverced, defterni tizleri üstünde sıqıp tutaraq, – Zeynepniñ qaydları... belki kündeliktir. Onı oqumaq, kerçekten de, yasaq.

– Niçün? – Çauş taaciplendi.

– Kişiniñ sırrı. Şahsiy mektüp kibi bir şey... añladınızmı?

– Kimge... mektüp? – Mustafa ağa kene añlamadı.

– Öz-özüne... yüreginiñ telqini.

– Bu – aqıldanelik... – Çauş açuvlandı. Çünkü özü ömüründe kündelik tutqan adam degil ve onda iç bir vaqt zaruret körmegen. – Men oğlum aqqında haber eşitmək isteyim. Başqa şeyniñ menim için emiyeti yoq.

Qart Mustafanın közleri Şefiqağa çevirildi, güya ondan imdat körmek istediler. Şefiqa qocasını aqlamaq, aqiqat oğrunda küreşte onı qorçalamaq kerek. Şefiqa qocasını qorçaladı.
– Tertipni bozuv, balaban güna olmasa, babañni qıynamayıq, qızım! – dedi o, cesaretsiz davuşnen.

O defterdeki şeylerni, er kesten ziyade, özü bilmek istegenini saqlap olamadı.

Zeverced tüşüncege daldı. O da bu yeşil cılt içindeki satırlarnen tanış oluv arzusinen yanmaqta edi, lâkin nasıl yapmalı ki, soñundan yürek azap çekmesin? Küçük Dilâver bu işte yardımğa keldi.

– Anam bu defterni yaqmaq istedi... “keçmişni hatırlamaq benim için ağır”... dedi. Men defterni ateş içinden çekip çıqardım. Diqqat etseñiz, cıldnñ çetleri yanıq ekenini köreceksiñiz.

– Ateşke bıraqlıñan olsa, demek, defter endi elden ketken, – Çauş meseleni felsefiy quruntı ile al etti. – Biz, onı taptıq.

– E! Mesele öyle olıp çıqa, – dedi Zeverced.

O, da cesaretlendi. Şübeleri darqadı.

– Men keteyim... sizge keder etmeyim, – Şemsnur suvuq davuş ile esnedi, özüniñ bu yerde ekenini zске tüşürdi.

– Ebet! Ebet! – Şefiqa yenge başını salladı. – İşiñ olsa, ket!

Er kesniñ yüreginde yeñillik sezildi. Bu, kerçekten de, aileviy mesele edi. Yalınız öz araları oqup bilmek kerekler. Doğrusını aytsam, defter üstündeki bu, uzundan uzaq çekkeleşüv, ezmeli laqırdı... bular – mezkür eser için kelişikli şekil tapmaq, onı aqlamaq için degil, vilâyet kişilerininiñ sadeliginden kelip çıqqan şey edi.

Zeverced qıçırıp oqudı:

“1941 senesi, noyabr 12. Töşekte yatqanım on yedi kün. Bugün, ğaliba, birinci sefer maddem açılğanını sezdim. Palatada üç qadınmız. Ekisi – arbiy emşireler. Ekisi de yaralı.

Mında... bu göspitalge nasıl tüştim? Men tibbiyet hadimi, atta arbiy hızmetçi bile degilim. Soñki aftalarda yüz bergen vaqıların bilgenimce, hatirge ketirmege tırışayım. Kefede bizni, Qavqaz yalılarına keteyatqan gemi kögertesine aldı. Deñiz ofitserleri aileleriniñ azaları cebe arqasına köçürilsin degen emir olğan. Epimiz aşıtıq. Biz gemige mingen gecemiz nemseler şeerni bombağa ve uzaq urar toplarğa tuttılar.

Gemide bütün gece tıñ yürdik, saba Novorossiysk köründi. Biz, gemi sailge yanaşır belledik, lâkin kapitanğa başqa emir berilgen, şeerniñ yanından keçip ketti. Deñiz etrafta, közge körünir dairede, sükut edi. Güya cenk degen şey yoq ve Kefede körgen felâketimiz – bir hayal edi. Adamlarniñ içlerine canları keldi, çerelerinde tebessüm sezildi. Biz, barıp tüşecek yerimizde ömrüni nasıl qura bileceğimiz hususunda tüşüne başladıq. Lâkin bu yürek raatlığı vaqıtından evel asıl oldı. Nemse tayyareleri bulutlar artından quzğunlar kibi çıqıp, bizim gemi üzerine atıldılar.

Avada telüke barlığı aqqında sirena ökürdi. Kögertege yaqın tüşken ilki bombalardan qozğalğan suvlar, töpeleri körünmez qayalar şeklinde, kök yüzüne köterildi, soñra tekrar aşağı endiler.

Bu deşetli levhanı tasvir etmek qıyın. Baştan keçirmek ise – daa da müşkül. Gemi üzerine, toqtamay tınmay, bombalar çibırıp turdılar. Yolcular saqlandılar, kim qayda bir delik tapsa, başlarını oña tıqtılar, bir taqımı kayutalarda pıstı, digerler aylanma merdiven astında, ülkün keçitlerde gizlendiler. Analar ve balalar Allanı, semanı, küneşni imdatqa çağırıp feryat ettiler. Adamlardaki acizlikni aytıp añlatmaq mümkün degil. Kapitan – tecribeli deñizci – gemini ateş astından çıqarmaq için neler yapmadı!? Kögertedeki toplar tayyarelerge ardı kesilmez ateşler açtılar. Lâkin küçler musaviy degil. Tezden geminiñ burun qısına bomba tüşti. Gemi, negedir barıp urunğan kibi, küçlü çalqandı, soñ geminiñ parlanıq qaburğası tutaşıp yandı. Yandı ve... çöke başladı.

Kögerte alev içinde. Kişiler kayutalardan töpege yuvularlar. Can alâmetinde birinci istekleri – suv astında qalmamaq. Kögertege çıqmaq için bir-birimizni basıp-ezip yuqarı çapamız. İmdat... degen sadalar, iñtiler.

Matroslar şlang ile yangını söndürmege intılalar. Bu esnada kapitanniñ qattı emiri eşitle: – Qayıqlar suvğa endirilsin! – dep qıçıra o ikinci yardımcığa... ikinci yardımcı ölü. Evelâ yaş

balalı qadınlarını qurtarmaq gerek. Lâkin qayıqlar suvğa tüşer-tüşmez, bombalar astında parça-kesek olalar. “Dağılıñız! – dep cekire kapitan, qayıqlarda dümen başındaki matroslarğa. – Bir yerde toplanıp turmañız!” Bomba patlavlarından, gemi etrafındaki suv qaynamaqta, eñ cesür deñizciler bile bu ateş yağması içinden çıqalmay çekişeler. Balalar deñiz astına ketmekte, analar ise olarnıñ artından özlerini suvğa atıp, elâk olmaqta.

Men kögertede turdım. Bombalar tüşüvi toqtar, matroslar belki ateşni söndürirler belledim. Qayıqqa minmege çarem yoq. Mingenim taqdirde de, onıñ özü qurtuluş degil, çünki, bomba tüşken sayın qayıqlardan eser qalmay, adamlar deñiz astına keteler.

Hatirimde qalğan eñ soñki şey – ip merdiven oldı. Onıñ ile yuqarı, direkniñ töpesine tırmaştım. Gemi batmaqta. Men ep maçtanıñ töpesine köterilem. Menimnen birevler daa köterilmekteler. Bir qaç adam daa...

1941 senesi noyabr 15. Saba palatağa ikinci ranglı kapitan Kazarov keldi. Koykamnıñ çetine oturdı ve Novorossiysk yanında olup keçken vaqianı ikâye etti. Tek altı adam sağ qalğan. Meni, deñiz üstünde çalqanmaqta olğan direk üstünde tapıp alğanlar. Ellerimnen ip parçasına öyle yapışqanı ki, parmaqlarımni ondan zornen qurtarıp alğanlar.

– Geminiñ elâk oluvı tafsılâtını qaydan bildiñiz? – dep soradım Kazarovdan.

Bir şeyler ayttı. Añlamadım. Bu hususta laqırdı etmek, ğaliba, mümkün degil eken.

– Keçken şey, – dedi o, kederli davuş ile, soñ azaçıq külümsiregen oldı. – Siz tirisiniñiz. Yarınki künni tüşünmek gerek. Tezden balañız olacaq.

Qocam aqqında bir şey aytmadı. Qayda ekenini bilmey. Sorap bilip, birevlernen maña haber etmekni işandırdı. “Teşekkür sizge, kapitan!...” – dedim men. Böyle vaqıtta adamdan daa ne bilmek, mümkün? Cebe daima arekette. Alâqa yahşı degil.

1941 senesi dekabr 14. Göspitalden çıqtım. Şeer civarında küçük odaçıq tuttum. Alıma-çulıma köre yaşap turam. Er kes öyle. Oñaytlı müit hususunda tüşünmege acet yoq. Kişiler maña: cebe arqasına. Orta Asiyağa ket, deyler. Bir qararğa kelip olamayım. Dilâver aqqında bir şey bilmek ve, çare olsa, onı körmek isteyim. Mında nasıldır suv altı matrosları kelecik... deyler. Bekleyim.

1941 senesi dekabr 15. Özümniñ tedaviy olunğan göspitalimniñ başlığı ile laqırdı ettim. Tek yaşamaq, Dilâverni beklemek, bu doğru degil. Cebe için... qocam için de bir şeyler yapmak kerimim. Onıñ alı ağır, men bilem. Suv altı kişileriniñ işi başqalarınıñkinden küç. Öyle eken, men bir tibbiy emşire olup işlep olamayımı? Göspital başlığı yardım etmek istey.

1941 senesi dekabr 18. Yarın işke çıqam. Buña kiçkene qız bala kibi sevinem. Menim için erzaq isseşi tayin etildi ve umumiy yataqhaneden oda berildi. Lâkin göspital başlığı meni diqqat ile közden keçirdi. Maña başqaları da baqa bereler. Kişilerge hucur körünem ğaliba. Yüklü ekenimni endi gizlemek mümkün degil. Büyüklerimizge: “Men sağlamım, istenilgeni qadar çalışa bilem”, deyim. Olarnı aldayım. Ne yapayım? Bala doğuracaq qadını mında qaldırmaq istemeyler, cebe arqasına yollaylar. İşke de istep almaylar. Dilâverni mıtlaqa körmek kerimim. Yüregim bir şeyler duya.

1941 senesi, dekabr 26. Üyle maalinde meni telefonğa çağırdılar. Bu Kazarov edi. Gece eki dane suv altı gemisi ekipajı kelecğini çeşit sözler ile añlattı. Dilâver aqqında laqırdı yoq. Amma benim aqlım yetti, o, bu ekipajlar içinde olmaq gerek.

Bütün kün koridorlarda dolanıp çıqtım. Aqşamni bekledim. Vaqıtı aşıqtırdım. Menim alımni kimse bilmey. Taaciplene... soraştırılar. Amma gizli şeyni başqasına aytmak mümkünmi? Hususan öz qocam aqqındaki haberni... Smenamniñ eñ soñunda qasevetke daldım. Barıp da başqa gemiler olsa? Qorqa başladım. Atta telâşqa tüştim.

Bütün gece bekledim. Tañ atayatqanda, ezgin alımda yuqlap qalğanım. Yavaştan qapu qağıldı. Abdırıp turdım, qapını açtım... Dilâver.

O maña nasıl baqtı? Ne dedi? Bilmeyim. Sevinçimden ağladım. Cenknıñ deşetli künlerinde bile insanda bahtlı dağıqlar ola eken.

Dilâver sailde üç kün bulunacağını ve bu müddet içinde meni özünden üç adım uzaqqa yibermeyceğini ayttı.

– Ya hizmet! Göspital?... – dedim men. – Meni cezalarlar.

– Barsın, cezasınlr, – dedi o. – Men seniñ yanında olacağım.

Sade meseleni çözmek bu qadar küç eken. Qocamı bekley edim. O keldi. Yanında oturmağa aqqım yoq. Cenk.. borc göspitalde oluvımnı talap ete. Er alda, ketmege azırladım. Baqsam, Dilâverniñ közlerinde qorqu ve arzu sezildi. Men keter edim. O bile. Lâkin üyken emşire keldi, göspital başlıđınıñ emirini bildirdi. O, qocamniñ kelgenini bilip, meni üç künge işten azat etken. Teşekkür! Böyle meşaqatlı vaqıtta bir kişi digeriniñ alımı añlay, oña yardım ete. Ne qadar yüksek alicenaplıq! Men qocam ile bir daa körüşe bilecegimmi, Alla bilsin.

1941 senesi dekabr 30. Dilâver evde oturıp olamadı. Saba ketti, yerge qaranlıq çökkende qayıtıp keldi. Kerçek, o benim ile, er vaqıttaki kibi, bugün de nezaketli edi, amma közlerinde telüke sezdim. Aqşam yemegi sükünet içinde keçti. Dilâver nasıldır emiyetsiz, ufaq şeyler hususunda laqırdı etmege tırıştı. Bu onıñ yürekteki raatsızlığından delâlet edi.

– Saña ne oldı, azizim? – dedim oña. – Baqışın perişan...

– Bugün seni terk eteceđim.

– Meni... terk eteceksin? E! Ne yapayım? Lâkin niçün böyle tüşkünsin? Meni terk etüviñ birinci defa degilki?..

– Bu biraz başqaca... – Dilâver sezilmez alda kökü keçirdi, – mürekkep vazife. Lâkin sen eyecanlanma! Er şey sırasında olur.

Men raat oturmağa... beklemege, atta asret çekmemeye işandırdım. Lâkin mümkünmi?

“Biz vedalaşmaymız. Yoq, vedalaşmaymız... Böyle şey aqlıña asıl da kelmesin...” Dilâver maña bu sözlerni qaç kereler tekrarladı. Niçün tekrarladı aceba?

1942 senesi, yanvar 12. Dilâverniñ ketkeni on üç kün. Çıdanılmaz on üç kün. Gemilerniñ işinde de müddet ola, olarda da bazağa qayıtıp kelingen adet bar. Amma qayıtıp kelmediler.

Aqşam evge Kazarov ile qarısı ve Dilâverniñ dostları kirdiler. Oturdılar. Çay içtiler. Men, özümniñ eyecanlı ekenimni sezdirmege istemedim. Amma yüregim sızlamaqta edi. Musafirler ne hususta laqırdı eteceklerini bilmediler. Bağısız, mantıqsız qonuştılar. Soñ Kazarov taqdirniñ qışımli ceetleri aqqında söz açtı.

– Zeynep... ayatta er şey bizim istegenimiz kibi olmay, – dedi o. – Mında, dünyanıñ bu acayıp köşesinde, sükünet. Bir yerlerde cenk ketkenine, adamlar elâk olayatqanına inanacağını kelmey. Amma er kün bizim saadetimizni qorçalap, biñlernen adamlar ölmekteler.

O saqınmay, episini birden aytıp qoya bile edi. Men eñ qorqunçlı haberge bile çıdaya bilir edim, amma Kazarov aşiqmadı... Qorqtı. Men yüklü edim.

– Dilâverge ne oldı? – dep ayqırdım men. – Tez aytınız.

Kazarov közqapaqlarını aşığı endirdi.

– Suvaltı gemisi reydden qayıtıp kelmedi...

Eşitecek haberim ne qadar qorqunçlı olsa olsun, ep bir, çıdarım dep tüşüne edim. Oña azırlanđan edim. Amma çıdayalmadım. İçimde nedir sındı... esimi ğayıp etkenim.

1942 senesi, yanvar 15. Kene göspitaldem. Lâkin emşire hızmetinde degilim... hastam. Esim endi başımda. Eki kün evelsi oğul doğurdım. Müddetinden evel... Bala müçeden zayıf, lâkin dedil. Maña küçük ve keskin közçiklerinen baqmaqta. Oğlum... benim balam! Şükür! Men endi yalıñız degilim. Amma yalıñız qala da bile edim.

1942 senesi, fevral 4. Ođluma Dilâver... sevgen adamımnıñ adını qoydım. Dilâver benim yanımda daimiy yaşaycaq. Ğayıpqa alışmaq, atta yaqın adamımnı unutmaq mümkün... şay belleyler kimerler. Men ömürimdeki bu boşluqni daima sezeceğim, onıñ aqqında daima tüşeneceğim. Ve bekleyceğim. Ebet, men bekleyceğim. Ne qadar vaqıt keçse keçsin, taqdirim maña nasıl facialı haberler ketirse ketirsin.

1942 senesi, iyül 9. Cenk bizge yaqınlamaqta. Kimer adamlar şerni terk ete başlaylar. Göspital yerinde qala, maña öyle dediler. Men de arqadaşlarım ile, yaralılar ile, qalırım. Men qayda barayım? Özümniñ babam ve anam nemseler elindeki topraqta qaldılar. Dilâverniñkileri qaydalar, bilmeyim. Episini ğayıp ettim. Qaysı sağ, kim ölü, bilmeyim.

Oğulığım arıq ayaçlıqları üstünde turmağa intıla. Kimerde esli adam kibi küle. Taliy benim qaydımnı çekti, maña oğul bağışladı.

1942 senesi, sentâbr 3. Poti – ikinci Vetanım oldu. Mında qocamniñ keçmişini ğayıp ettim, özümniñ keleşegimni buldım. Keleşegim – bu, oğlum. Qocamni soñki reyde mindan özğardım, minda qarşılıp almaq isteyim. Onı beklegenimni kimsege aytmayım. Adamlarğa hucur şey olup eşitilecek. Er şey malüm, özümni aldağanım ne? Suvaltı gemileri Rumıniya yalılarında batırılğanlar. Adamları elâk olğan. Ebet, ailelerine böyle ilân etildi. Lâkin benim ağızımdan bu sözler iç bir vaqıt çıqmadı. Yüregim isyan etmekte... onda sevinçli, aydın künlerge işanç saqlı. Bu işançnı söndürsem, keleşekke nasıl köz ile baqacağım? Balamni nasıl asraycağım?”

V

Sevinç ne qadar hoş, keder ne qadar teren olsa olsun, episi keçip kete, yürekten siline bile. Çauş oğlundan marum qaldı, bu – büyük keder. Bu ğayıpnı eşitip de, pervasız qalmaq qıyın. Lâkin o, sustı. Dilâverni tapqan kibi olğan edi, amma üç kün içinde kene ğayıp etti. Yüregi zıddiyetli duyğularınıñ taziqına seslenip yetiştirilmedi. Çauş şimdi oğlundan ikinci defa... ebediyen ayrılğan maalde, küneş onıñ evini bundan soñ iç bir vaqıt aydınlatmaycağını bilip, qaarlendi. Bu esnada kence Dilâver peyda oldu. Qart Mustafa şimdi onıñ aqqında, niçündür, tüşünmey edi. Bir vaqıtta üyken Dilâver tıpqı bu bala kibi, ufaçiq olup, bağça içinde çapqalap yüre edi.

Ayat insanı, özünüñ daimiyetisizliginen taaciplendire, adamğa de sıtıq çıraynen baqa, de ohşayıcı çere ile külümsirey. Ohşayıcı çere ile siyrek baqa. Çauş ise evinde sevinç daimiy olğanını istey. Ve sevinçni qorçalay. Mustafa er kün öz torunı ile meşğul. Onıñ yanında oturıp, müim işler hususunda laqırdı ete, bala kitap oquğan, yahut bağçada bir-de-bir şey, ile oğraşqan maalde oña baqıp ferahlana. Çauş hizmette ekende ep torunı aqqında tüşüne, onı bu ev için doğdı dep tasavur ete. Dilâver onıñ için, kerçekten de yeñiden doğdı. Çoq yıllar içinde bir türlü torun yoq edi. Şimdi torun dünyaya geldi.

Birinci künlerde Çauş balağa baqa berdi. Ondan kim olup çıkar eken dep hayallandı. Elbette, ciddi bir neticege kelmek için yigit daa yaş, lâkin insan, qart Mustafanıñ fikirince, ömüriniñ ilki daqıqalarından başlap bir şey için tayin etile. On dört yaşındaki balanıñ ise ayatta yeri belli. Eger o yer daa belgilenmegen olsa, Çauş onı özü belgilemek kerek.

Söz onıñ küneş astındaki yeri aqqında, şahsiy ayatı aqqında ketmey... yoq! Kence Dilâver kim olacaq? Adamlar oña nasıl ad berecekler? Anası onıñ adını Dilâver qoyğan, balanıñ babasına olğan sevgisini izhar etmek istegen, namuslı, sadıq dostu olğanı için qoyğan. Ya adamlar?

İşte, Çauş ne hususta tüşündi. Çoq tüşündi.

Balanıñ kelgeni üç afta oldu. Bu vaqıt içinde Çauş oña er şeyni kösterip yetiştirdi – şerni de, onıñ civarını da, çöllerni de, bağçalarnı da, neer üstünde qurulğan, plotınanı da. Dilâver Sır Daryağa balıq tutmağa da barıp keldi. Qartbabası bu zenaatqa – can sıqıcı iş dep baqa, torun ise öyle baqmay. Demek, bala tınçlıqnı ve sükünetni seve. Babası nasıl edi? O da daima suv başında dolana turğan. Kerçek, balıq tutmay, özü yalday... gemiler yasay, qayıqlar yürsete edi.

– Soñ, nasıl? Şerni begendiñmi? – dep soradı bir kün Mustafa torunından. – Yoqsa, deñiz yahşımı?

– Begendim! – bala yürekten cevap berdi. – Dalğalar... Potideki kibi. Amma ufaqlar.

– İşte, mesele qayda... – dep tüşündi Çauş. – Demek, balada babasınıñ qılıqları çoq. Lâkin bu – tanış ve alışiq adiseleri için asret çeküv degilmi eken? Üyken Dilâver dalğalardan çoq hoşlanmaz... olardan çetlenüvni sever edi.

– Gemige minmege isteysiñmi? – dep soradı ondan Çauş.

Bala indemedi. Qafasını, añaşıla, başqa şey raatsızlamaqta edi. Nasıl şey? Özü de yahşı bilmey.

Çauş içinde yeñiden doğğan sualge cevap olaraq, mesele adamni qaysı zenaat celp etkeninde degil, ne ile celp etkeninde, dep taşladı. Er işte can bar. Onıñ özü adamni davet ete: birevni tınç dülberlikke, digerni gürdeli ayatqa.

– Mında deñiz olsa edi... – dedi torun, apansızdan.

– Demek, er alda, deñiz?..

Gizlemek ne gerek, Çauş torunında öz oğlunu körmek istedi. Yazıq ki, bala babasını bilmey, onıñ sımasını yüreginde, qaldırmağan. Madamki ip üzülgen, Çauş onı bağlamağa tırışacaq. Tek oña keder etmesinler, balanı ondan almasınlar, balanıñ diqqatını boş şeylerge celp etmesinler.

Lâkin celp ettiler. Bir defa, Çauş evde torunı ile oturıp Stepan Kazakov adlı soldat ile cenk yollarından nasıl keçkenini ikâye eteyatqan maalde, sözüni böldiler. Qapu aralıqlandı. Şefiqanıñ başı köründi. Yüzü pek eyecanlı edi... bir şeyden qorqqan kibi.

– Seit Osman... – dep pısırdadı yenge.

Seit Osmanı bilmegen kişi için bu ad bir şey demek degil. Amma Mustafa ve Şefiqa için onıñ ayrı manası bar.

– Seit Osman keleyata! – dep ilâve etti o, tekrar.

Bu adam doquz yıldan beri Çauşnıñ evine ayaq basmağan, Mustafanıñ özü de Seit Osmanıñ qapusu ögünden keçmegen edi. Dostlarınıñ ayaqları basqan soqaqta çoqtan ot bitken. Şimdi Seit Osman soqaqı yeñiden taptap başladımı aceba?

– Oña ne gerek? – Çauş ayretke keldi.

Mustafa bu sualni bermey de bile edi. Şefiqa qapunu yapıp, közden ğayıp oldı, ğayıp olmağanda bile qocasınıñ sualine cevap bermalaz edi. Seit Osmanıñ peyda oluvını ev saibi için iç bir şeynen añlatmaq mümkün degil.

Mustafa fikirlerini toplap yetiştirilmadı, sofada musafirniñ pötükleri ğıçıldadı... soñ davuş tındı. O ayaqqaplarını çıqarmağa tutandı. Eki saniyeden soñ qapu içinde tögerek beti ve uzun mıyıqları köründi.

– Çağırılmağan musafirni qabul etesiñizmi, Mustafa ağa? – yüksek, lâkin cesaretsiz sesnen qıçırdı Seit Osman.

– Musafir olsun... – dedi Çauş. Onıñ davuşı da pek qattı çıqmadı. – Tek musafir olsun, törümüz daima boş!

Adam, ne sebepten kelse kelsin, musafirperverlik borcu ev saibinden nezaket talap ete. O sebepten Çauş ve Seit Osman bir-birleriniñ ellerini yahşı etip sıqtı ve külümsirediler. Kerçek, bu pek sevinçli çere ile yapılmadı, çünkü ekisiniñ de çerelerinde kerginlik ve ihtiyat açıqtan açıq sezilmekte edi. Çauşnıñ baqışında: “Sen, qart şeytan! Saña daa ne gerek oldı! – degen sual saqlı edi. – Sen başqasınıñ evine boştan boşqa kelmezsiñ... men bilem!” Er alda, ev saibi musafirniñ sağlığı-selâmetliginen, yaqın ve uzaq doğmuşlarınıñ evalinen meraqlandı. Seit Osman da öyle yapqan soñ ava aqqında laf açıldı. Seit Osman, soñki dört kün içinde araret ziyade köterilgeni sebebinden, işlemege taqatı yetişmegeninden şikâyetlendi. Soñ, Ura Tepası bette yer tayğanı aqqında laf oldı. Bu, ne ev saibiniñ, ne de musafirniñ qulağını qızdırmağan laqırdığa yarım saat vaqıt ketti. Soñ evni sükünet bastı. Bu arada Dilâver kirip keldi.

Musafirniñ çeresi birden şeñlenip ketti. O balanıñ saçlarını sıypadı.

– Soñ, nasıl? – dedi oña Seit Osman, – Qartbabañlarda qalasıñmı?

Seit Osman balanıñ fikirini bilmege tırışuvı, Çauşnıñ ailesindeki yeñi vaziyet ile tafsilâtlı tanış ekeninden delâlet edi. Lâkin bu episi degil. Albu ise qart, balanıñ ne vaqıt, nasıl poyezden kelgeninden ve üç aftadan beri vaqıtını qayda keçirgeninden de haberdar.

– Qal mında, – dep israr etti musafir. Güya yigit Çauşnıñ evine degil de, onıñ evinde qonaq edi.

– Bilmeyim, – dedi Dilâver ve omuzlarını qıstı. O qartbabasınıñ divardaki resimine diqqat ile közetmekte edi. Qartbabası top yanında tura. Pogonları üstünde, üyken leytenant ekenligini kösterici üç küçük yıldız körünmekte. – Anamnı sağındım, – dedi bala.

– Sağınğan olsañ, çağır... mında kelsin! – dedi Seit Osman.

Çauşnıñ aileviy meselesini çözmege urandı.

Dilâver, bu laqırdı qartbabasınıñ yüregine yatmağanını sezgen soñ sustı, bir talaydan bağçağa çıqıp ketti.

Çauş, çırayı bulutlu alında, Seit Osmanı sofraya davet etti: bir şeyler etip, onıñ hatirini hoşlamaq gerek. O sebepten qarşısına keçip oturdı.

– Şa-ay... demek, bizim yaqlarğa kelip tüştiñiz, – dedi Mustafa suvuq nezaket ile. – Bu nasıl oldı?

– Nasıl oldı? Bunı eki söz ile añlatmaq küç, – Seit Osman gür qaşları astından Çauşqa qorqa-qorqa közetti. – Qolaysız vaqıtta keldim, ğaliba.

Şay dep, sözünü üzdi. Bekledi... Belki ev saibi bir şeyler aytıp, laqırdığa yol açar belledi. “Çekinmeñiz... ayta beriñiz! Biz eski dostlarımız!” degen manada. Lâkin Mustafa musafirniñ laqırdısına itibar bermedi. İndemey, ayaqlarınıñ uclarına baqıp qaldı. Bir talaydan soñ, stol üstünde asıl da yoq ötmek ufaqlarını cıyıştırğan oldı. Musafir, bunı sezip, teşebbüsni öz eline aldı.

– Başıñızğa em sevinç, em keder tüşti... – dedi o, Çauşqa. – Sevinç, çünki torun peyda oldı, keder çünki oğluñız ebediyen ğayıp. Ğayet mürekkep vaziyet, men añlayım... Er alda, keldim. Seit Osman bu sözlerni, elbette, qolay-qolay ayta qoymadı.

– Şeriat qanunlarına közlerimni yumıp keldim... – dedi o, tekrar. – Bunı añlamaq kereksiñiz, Mustafa ağa!

Bu inat adam ne istey? Keçmişteki vaqıanı artıq unuttımı? Yoq, unutmadı... Er şey hatirinde.

– Men balalarımızniñ bahtı hususunda aytam.

İşte, mesele qaydı? Özü, evelkisi kibi, kin ve açuv ile qalğan, oğlunu ise, Çauşniñ esabına bahtlı etmek istey... dep tüşündi ev saibi.

– Balalarımızniñ? – o, musafirniñ sözlerini añlamağan çıray ile baqtı. – Ne yapmaq kerek?

– Bizim oğlan, siziñ qız, bir yerde östiler... – dedi Seit Osman.

– Bu ne vaqıt olğan şey? – dep soradı Çauş. Mañlayınıñ terisi qatmerlenip ketti. – Aqılımda yoq!

Çauşniñ sözleri şefqatsız yañğıradılar. Musafir ev saibiniñ qalbinde açuvlu duyğular alâ saqlı ekenini sezdi. Demek, er şey evelki alında qalğan, bu eki qoranta arasında barışıq ola bilmeycek. Lâkin kerı çekilmek için endi keç. Seit Osman mından, boş qollarinen qaytmaq için kelgeni yoq.

– Ta, balalıq çağlarında... – dedi Seit Osman ve içinden tüşündi: “Sen tirelmek isteysiñ, Mustafa! Men öyle yapacağıñı bile edim. Bile-bile keldim. Lâkin sen teslim olursıñ... men bilem. Men aşiqmayım. Sabır eterim”. Soñ ilâve etti: – Unutçaq adetiñiz bar eken... unutacaq olsaq, ekimiz de, episini unutayıq! Men qarşı degilim.

Onıñ, stulda otura-otura beli taldı ğaliba, yerge tüşip, kilim üstünde bağdaş qurıp oturdı. Arqasını garderoobqa tayadı. “İşte, men nasıl adamım! Ufaq-tüfek sözge darılıp, çıqıp ketmeyim... aksine, ciddi ve uzun laqırdığa azırım!” demek istedi.

Şefiqa yenge, elinde tabaq, üstünde eki filcan qave ve şekerlik ile içeri kirdi. Seit Osmaniñ ve Mustafanıñ öglerine qoydı.

– Balalıq çağları aqqında laqırdı etmek kerekmey, – dedi Şefiqa, kimsege muracaat etmey, – eger laqırdı etilse...

– Apaqay, sen sus! – Çauş qarısına sözünü bitirtmedi – Sabır et. Bu iş, ep bir, sensiz olmaycaq.

Şefiqa çıqtı. O, şübesiz, bu müim laqırdı vaqıtında bulunmaq ve içindeki zafranını Seit Osmanğa tökmek, istedi... iş bozuldı.

– Men doquz yıl evelsi eviñizden kettim... – dedi Çauş, bölüngen laqırdığa qayıtp. – Niçün... bilesiñizmi?

– Nasıl deyim sizge?.. – Seit Osman tamşandı. – Sebebi, elbette, olsa kerek.

– Sebebi – şu balalar!

Doquz yıl evelsi, Çauş qorantası ile sovhozdan bu şeerge köçip kelerek, zavodqa işke kirkende, kvartirası yoq edi. Azbar azbardan yürüp, kvartira qıdırdı. Böyle vaqıtta o, çayhanede Seit Osmaniñ körüşti. Laf-laftan çıqtı... ekisi de bir zavodda işlegenleri añlaşıldı – Seit Osman naqliyat bölüğünde, Çauş ise zavod idaresinde.

– Menim evim fena detal, – dedi Seit Osman. – Bir odamnı sizge bere bilem. İsteseñiz, yarın köçip keliñiz!

Çauş imal etmedi. Ertesi künü eşyasını ve bala-çalasını maşınağa yükləp, köçip keldi. Ev de, onun ögündeki bağça da acayıp ediler. Çauş işğal etken odanın pencerelemi yüzümlükke, qapusu verandağa çıqa. Mustafanın yüregi cılandı, böyle küç meseleniñ qolay çezilip ketüvine sevindi.

Eki aile bir dam astında yaşadı, sevinçlerini ve kederlerini bölüştiler. Seit Osmanın qorantası, istegende, sıqılmay, Çauşın odasına kirip çıqtı, Çauşlar ise, zarur kelse, şorbacının musafirperverliginden faydalandılar.

Aylar keçtiler, yıl keçti, bu tınç ve bahtlı ömürge kimse keder etmedi. Bir kün aqşam üstü Şefiqa yenge ev içinde, pencere yanında oturıp, Mustafa ağanın kölmeginiñ söküük yeñini tikeyatqanda, azbarda balaların şamatasını eşitip, eleslendi. Server, ev saibiniñ oğlu, çiçeklerini suvarmaqta, Zeverced ise oña fiski ile arıqtan suv taşımaqta. Bu – adeti bir iş. Çiçeklerden er aqşam bir-de-bir adamğa oğraşmaq kerek. Bugün ise bu iş oñaysız olup çıqtı: qızçıq süründi, ayağı tayıp, arıq içine tüşip ketti. E! Bunda ne bar? Er kes de ola bile. Qulaq asmaq bile kerekmey. Zeverced ayağını suvdan çekip çıqardı, ayaqqapını tönterip, içinden suvunu aqızmaq istegende, tekrar taydı, ayaqqapı kene... suv içine tüşti. Bunda da bir şey yoq. Al tuflânı, çul parçasinen sürt, soñ arıq çetindeki otlar üstüne qoy, qurusın. Qızçıq, yaldap keteyatqan tuflâsını uzanıp tutmaq için, diger elindeki qopqanı Serverge uzattı, çünkü elini boşamaq kerek edi. Oğlan qopqanı almadı, kerü üytedi, öyle üytedi ki, qopqa qızın elinden qurtulıp, arıq çetindeki tsement üstüne tüşti, bilançiq suv qızın üstünü sılattı.

– Saña ne oldı? Delirdiñmi? – dedi qız. Inciñanından közlerinde yaşlar asıl oldılar.

– Men degil, özüñ... delisiñ, – dep cekirdi Server.

Zeverced ayrette qaldı. İri közleri aşağı endi, balçıqqa çomğan ayaqlarını ve bılaşqan anterini körgen soñ pek ökündi, çünkü bunıñ için anasından ceza çekecek edi. Qız özünü aqlamağa ıdırındı.

– Baq buña! – dedi o, Serverge darılıp. – Er yerim çamur. Yeñi anterim...

– Ne? Anteriñ? – Server kibar ses ile qıçırdı. – Anteriñ degil, ayaqqaplar... ayaqlarıñdaki tuflâ kimniñki, bilesiñmi?

– Menimki... kimniñ olacaq?

– Yoq... benimki.

Server egildi, qızın ayağına yapıştı.

– Toqunma! – Zeverced oğlanı qaçırtırdı, üytekledi, – Edaye aptege ayırım!

Lâkin Server küçlü edi, qızın ayağındaki tuflânı zornen çıkarıp aldı.

– Birevniñ ayaqqaplarını kiygeni-kiygen, daa aleketine baq! – dedi Server kin ve açuv ile. – Azırğa duacılar... Bir şey körseñiz, deral siziñki olup kete.

Qız, bu sözlerniñ manasını añlamay, oğlanğa baqtı-baqtı, soñ – ağladı. Öyle ökünçli ağladı ki, Server qorqtı, tez-tez evge çaptı.

– Seniñ ayaqqaplarıñ... – qız közyaşları tökerek, oğlanın artından qıçırdı. – Seniñ tuflâlarıñ sofada yatalar. Sen – yalancısıñ!

Körirda bir çift tuflâ yatqanını Server özü de esledi, amma hatasını tanımaq istemedi, içeri kirip ketti.

Böyle adise olup keçken edi. Kerçek o vaqıtta Server on dört yaşında olsa da, er şeyni añlamağa borclu edi. Lâkin balalıq... Balanın kimer areketlerini afu etmek kerek. Şefiqa yenge bu çirkin vaqianı unutmaq istedi. Ev saipleri oña emiyet bermez, balalar barışır keterler, dep tüşündi. Amma can ağırtıcı o sözlerni qayda qoymalı? Oğlan Çauşlarğa: azırğa duacılar – dedi. Böyle şeyni qafadan çıkarıp atmaq mümkünmi?

Mustafa işten kelgen soñ, yenge oña episini ikâye etti.

– Soñ, bunda ne bar? – Çauş omuzlarını qıstı. – Balalar... açuvlanmaq kerekmey.

Şefiqa qocası ile razı oldı.

– Men de öyle belleyim...

Lâkin gecenin bir maalinde, Çauş tüşek içinde yatqanda, bu adise tekrar esine tüşti.

– Edayeniñ laqırdıdan haberi barmı? – dep soradı o, qarısından.

– Bar, – dedi Şefiqa, – Episini kördi. Amma bir sözçik aytmadı.

İş ciddiyeleşti. Anası yahut babası balanı tıymaq istemese, demek, onun fikirinen razılar, belki de oğulnıñ bu aqaretli areketlerini taqdirlegendirler? Belki oğlan Edayeniñ yahut Seit Osmaniñ sözlerini tekrarladı.

Çauş bütün gece yuqlamadı. Saba erte azbarğa çıqtı, ev saibi ile körüşip, laqırdı etmek istedi. De aran ögünde, de azbar qapu, de uluq yanında turdı, dolandı. Evden kimse çıqıp baqmadı. Edaye yengenin özü evde yoq kibi, gizlendi. Çauş, evdeki sükünet, ev saibiniñ quruntısı ekenini bilgen soñ, ağır isler ile azbardan çıqtı. Demek, oğlan ana ve babanıñ idraki ile iş körgeñ. Olar, ana ve baba, endi aqibetni bekleyler.

Üyle teneffüsü maalinde, Çauş yük maşinası kabinasına oturıp keldi, evdeki eşyanı yükledi, qarısını ve qızını alıp ketti. Mustafa şeylerini cıyıstırıp, azbar boylap maşınağa taşıp, yükni bağlağanca eki saatlıq vaqıt keçti. Bu vaqıt içinde qapu ögünde Seit Osman peyda olur: “Ey, qonşu! Menim ile laqırdı etmey, böyle çıqıp ketkenin ne?” dep darılır belledi. Amma öyle olmadı. Kimse çıqmadı. Çauşnı kimse toqtatmadı.

Ondan beri Seit Osmaniñ evi Çauş için yabaniy oldı. Şerge çıqsa, soqaqta apansızdan Seit Osmaniñ körse, diger qaldırımğa avuşa. Eger yüz-yüzge rastkelişseler, Çauş quru selâm bere, Seit Osman da tek selâm ala. Laqırdı etmeyler. Er ekisi de bir-birine darğınlar. Doquz yıl böyle.

– Episiniñ sebebi – balalarımız, – dep tekrarladı Seit Osman, – lâkin siz, Mustafa ağa, aqlı degil ediñiz!

– Men... aqlı degil edim? – Çauş oña közlerini tikledi. – Ya kim aqlı edi? Sizmi?

– Men özümni qabaatlı esap etmeyim, – dedi musafir.

Seit Osmaniñ yüzüzligi üdütlerni keçti. Çauş, musulman olmasa ve musafirperverlikniñ qaidelerine riayet etmese edi, Seit Osmaniñ terrasadaki gıçıldavıq pötüklerini çoqtan eline tutturıp qapuni kösterir edi. Lâkin kaidelerge tabi olmaq kerek. Ondan da ğayrı, Mustafa bu işte kim qabaatlı ekenini o vaqıtta, asılından, bilalmağan edi.

– Kim qabaatlı? – Çauş mısquıllı ses ile soradı. – Sizge baqsañ – eçki qaşqırnı çaynap yutqan...

– Er şey ola bile, – dedi Seit Osman. Lafnı kesmek istedi.

Bu – yüzüzlik degil, Çauşnıñ ailesi için aqaret edi. Diqqat etiñiz: musafir ev saibiniñ namuslılığına şübelene.

– Ola bilmey! – Çauş itiraz etti, – Eçki daima eçki, qaşqır ise – qaşqır.

– Barsın, öyle olsun... – Seit Osman laqırdını çevirmek istedi. – Bala degen şey neler yapmay? Oña ola, evni terk etmek kerekmey edi? Siz oqumuş adamsıñız, benimnen açıqtan açıq laqırdı etmek kerek ediñiz.

– Kimnen? – Mustafa ellerini eki yaqqa kerdi. – Azbarda can oğlu can körünmese?!

– Men eki kün üç gece stantsiyada edim... Bizde yüklü vagonlar qazağa oğradılar, – dedi musafir, asıl da sıqılmayıp, – evge keldim, siz yoqsıñız. Edaye de pek kederlendi.

Çauş musafirni yahşı etip sögip, mashara etip, evden quvmaq istedi. Yapalması. Soñ onu azaçiq sançıp aldı.

– Kederlendi? Men öyle şey sezmedim. Ebette, yoq şey bir vaqıt sezilmey.

– Özüniz bilesiñiz, Edaye hasta. Men balanı qattı cezaladım. Öyleki, arıq yanındaki vaqia ömür-billâ hatirinde qaldı.

– Onıñ için, utanmayıp babasını benim evime yolladımı?

– Ebet... doquz yıldan soñ. – Seit Osman külümsiredi, – şimdi oğlan Zevercedni seve.

Çauş açuvından tuyıldı, öksüre başladı.

– Kimni? Zevercednimi?

– Ebet... – dedi Seit Osman, – olar bir dam astında östiler, bir dam astında bahtlı olmaq kerekler.

– Bu mümkün degil.

Çauşnıñ başına o qadar aqaret ve keder ketirgen dam endi Zevercedniñ saadeti olmaq kerek. Bu ne demek? O zıpqın Server Zeverced aqqında tüşünmege nasıl cesaret etti?

– Olar bir-birlerini seveler, – dedi Seit Osman tekrar.

– Bir-birlerini? Zeverced de Servernimi?

- Ebet... Endi qayıt kelgen soñ...
– Qaydan qayıt kelgen soñ? – dep soradı Çauş – Kim?
– Oğlan... Moskvada oquy edi. Bitirip keldi.

“Zeverced nasıldır student ile mektüpleşe. Aralarında bir şey bar...” degen edi Şefiqa. O vaqıtta Çauş inanmağan edi. Zevercedni – ilâiy qız dep bile edi.

- Ne yapmalı? – dedi Çauş tüşkün alda. – Eger qız da sevse...
– Ebet! – Musafir Çauşnıñ sözlerini iqrar etti. – Ekisi bir-birini...

Mustafa ayaqqa qalqtı. Lâkin oña şimdi yerde oturmaq kerek edi. Ayaqları pek ağırmaqta, yüregi sıqılmaqta. Qalqtı, qapını açıp, Şefiqanı çağırdı.

- Apaqay, mında kel!

Şefiqa yengenıñ kederi aqayınıñkinden az degil edi. O, mecalsız alda kirdi, setke oturdı.

- Niayet, men kerek oldımmı? – dep soradı yenge ve ağlamsıradı. – Zeverced daa bala.

Oquvını bitirsin. Mustaqil fikir etmege ögrensin, o vaqıtta tüşünip baqayıq!

Şefiqa yenge, başqa analar kibi, qızını onıñ öz bahtından qorçalamağa urandı. Analarnıñ red etüvi – bu adeti şey. Red etüviniñ birinci sebebi – qızınıñ yaşlığı edi. Albu ise qızınıñ yaş yigirmiden keçken. Mustafa ve Şefiqa ise kiyevden red etmekte. Seit Osman taaciplendi. O bu kibarlıqnıñ manasını añlamaq istedi.

Şefiqa yenge Seit Osmanıñ yahşı bilmey. Ondan qurtulmaq qolay degil. O Çauşlarınıñ ahlarını-ohlarını diqqatnen diñledi, eñsesini bir qaşıp aldı, soñ közlerini aşağı doğrultıp, dedi.

- Oquvını bitirmek istese – bitirsin. Men qarşı degim. Qız bilgi ve zenaat saibi olsun.

Seit Osman öz bilgenini ayttı. Adamda idrak olsa yahşı. Lâkin tek bir adamda oluvı etraftakilerni sevindirmey. Çauş telâşqa tüşti. Musafirge evniñ qapusını köstermek mümkün degil, ondan başqa, Zevercedni de tüşünmek kerek. Seit Osman şimdi bizim evde ekeninden qızınıñ, şübesiz, haberi bar. Server ile beraber öz taliyeleriniñ çekilüvini bekleyler. Bular ise mında davalasmaqta, keçmişni hatırlap, bir-birine öpkelenmekte. Yaşlar yaşaycaqlar. Qartlar ne yapacaqlar? Daima eski qılıqları peşinden yüreceklermi? Meni Seit Osmanıñ ailesi incıttı, onıñ ile esaplaşmaq kerekim dep, Zevercedniñ taqdirini yol içinde biraqacaqlarmı?

Seit Osmanğa ve Serverge başqa yaqtan da baqmaq mümkün. Qart – inat, bu doğru. Ayneci. Adamnıñ canını ağrıtmğa usta, bu da doğru. Amma Seit Osmanıñ bu nuqsanları oğluna yuqqanmı? Diger taraftan, Server – Seit Osmanıñ oğlumı aceba? Yoq... Yigitniñ kim ekeni şeerde belli. O, bir vaqıtta cemaatnıñ sayıp – sevgen kişisi Kerim Terziniñ ailesinde doğğan. Bala küçücük ekende babası orduğa ketken. Evde anası ve alapçesi ile qalğan. Nasıl yaşağanlarını babası cebede olardan alğan mektüplerinden bilgen. Cebege ketken mektüplerde ise sevinçli haberler yazıla, kederli şeyler aqqında qarısı susa edi. Doğru yapa edi – cebede askerniñ öz kederi yetecek, barsın, öz ailesini itiyacsız yaşay dep bilsin.

Kerim çoq cenk ete. Qavqazdan tuta, künbatığa – nemse toprağına barıp çıqa. Yolda özüne beñzegen adiy askernen körüşe, adı – Seit Osman... Cebe ayatı dostluqmı pekite. Eki asker öyle dostlaşalar ki, bir-birlerinden ayırılmaq mümkün olmay. Er yerde beraberler. Lâkin cenkte taqdir daimiy degil. Bir kün kele, yolları çatallaşa. Seit Osman yaralanıp, göspitalge tüşe, Terzi ise ileri... Berlinge doğru kete. Doğru yolnen degil, Vengriyadan keçip. Dostunen sağlıqlaşqanda, öz adresini qaldıra, cenkten soñ mıtlaqa körüşmek için söz berişeler.

Cenk bite. Seit Osman işke yerleşken ve ev tapqan soñ, tesadüfen Terziniñ ailesi ile körüşe, amma Kerim yoq. Budapeşt yanlarında elâk olğan. Qarısı da yoq, o qırqbeşincide ölgen. Oğlu Server qalğan, alapçesi qart, zayıf qadınnen ömür keçirmekte. Oña balanı asramaq küç. Seit Osmanıñ yüregi yanıq ile tola. “Oğlannı maña beriñiz – dey o, yengege. – Dostumnıñ oğlu, benim oğlum olsun”. Bedbaht qadın yalvartmay. Ah, çeke... ağlamsıray, balanı bere. Onıñ bir özüne bile yaşamaq qıyın.

Seit Osmanıñ öz qarısından bala olmadı. Tali olarğa Serverni bağışladı. Serverni sevdi ve onıñ ile özlerini bahtlı is ettiler. Server, itiyac bilmey ösmesi için ne kerek olsa, episini yaptılar. Yahşı aşattı, yahşı kiyindirdiler. Mektepni bitirgen soñ institutqa yolladılar, oquttılar. Server endi injener. Amma evlenmege de vaqıt.

Seit Osman, elbette, alicenap iş yaptı. Lâkin Çauş oña, er alda, kendi için soy-sop ola bilecek adam dep baqalmay. O, adamlarğa, niçündür, Dilâverniñ lâyıqatı noqtai nazardan baqa... öz oğlu kibimi, degilmi? Seit Osman bu ölçünü tanımay. Server balalığında, yigit şanına sığmaz şey yaptı. Lâkin o vaqıtta on dört yaşında edi. İtimal vaqıt onı tüzetkendir. Zeverced de pek qusursız degil. Oğlanğa sevgisini babasından gizlep kelgen. Niçün? Yoqsa, Çauş onıñ işançını sui-istemal ettimi?

– Men sizni aşıqtırmayım, – musafir Çauşnıñ tüz aqayatqan fikirini bozdı. – Vaqıt bar... tüşünip baqıñız. Ölçeñiz – biçıñiz!

Vaqıt bar! Bu – doğru. Lâkin iş tök vaqıttamı? Seit Osman balalarını kelegecini pek sade tasavur ete. Oğulnıñ qazançını qıznıñ ciezini esaplağan, zarur kvartiranıñ kölemini ölçegen. Demek, iş bitken. Bitkenmi aceba?

– Men, elbette, añlayım, Zeverced dülber qız. Bu er keske malüm, – Seit Osman kene şorbacınıñ fikirini böldi. – Amma benim Serverim de osal yigitlerden degil. Şeer soqaqlarında, tar balaqlı, beyaz tikişli ştanlarda yanbaşlarını dırbaytıp yürücü, o uzun callılardan degil. Ebet, Mustafa! Olardan degil. Serverni öyle terbiye etmedim.

Musafir, ögündeki stolğa tayana berip, zornen yerinden qalqtı, biçimsiz, iri müçesini doğrulttı, başını gururlı alda töpege tikley berip qapuğa doğru yürüş etti. Seit Osman duşmannıñ evine birinci özü kelgenine ve aqlaşnı özü teklif etkenine baqmadan, körünişi, öz şahsiyetine büyük ümet etkenini köstermekte edi. “Men elimden kelgenini yaptım, alicenaplığımдан faydalanıñız, bahtlı oluñız...” demek istedi.

– Oturğaydıñız daa... – dedi Şefiqa. – Ne turdıñız?

– Ebet! – Çauş qarısınıñ sözlerini taqdir etti. – Vaqıt bar...

– Vaqıt, elbet de, yoq degil... – musafir bosağa ögünde toqtaldı. – Amma maña aşıqmaq gerek... Sağ-selâmet oluñız! Vaqıt tapıp, siz de bizge bir keliñiz! Evimiz şimdi deñiştı. Bağça östi, dallandı.

Seit Osman bosağadan atlamazdan evel közlerini töpege tikledi, qapunıñ yüksekligine diqqat etti, soñ ayağını yavaştan köterip, tışarı uzattı. Sofada pötüklerini kiymege tedariklengende Şefiqa yengege çevirildi.

– Kence Dilâverni kim ketirdi... bilesiñizmi? – dep soradı ondan.

Şefiqa beklenilmegen bu sualden şaşmaladı, köz qapaqlarını sıq-sıq oynattı, güya musafirge, güzel etip baqmaq için nelerdir keder etmekte edi.

– Bilmeyim... – dedi yenge, – Nasıldır Seröja...

Seit Osman külümsiredi. Soñ etli köz qapaqlarını aşağı endirdi.

– Seröja? Ebet, oña Seröja demek de mümkün, lâkin aqiqiy adı – Server!

Soñki sözni musafir öyle ğalibane söyledi ki, Şefiqa ve Çauş pek taaciplendiler – oğlanıñ alicenap işi olarnı öldürdi.

– Ne? Ne? – yenge musafirge kiyik-kiyik baqtı.

Seit Osman indemedi. Azbar qapuğa doğru adımladı.

Çauş Seit Osmanıñ evine barmaq gerek. Öyle olup çıqa. Oğlu aqqında söz yoq. Yahşı yigit. Temiz yürekli, alçaq gönüllü, kence Dilâverni Potiden ketirgen, amma kimseniñ haberi yoq. Kelgen maalinde Şefiqağa bile körünmegen. Demek, Zevercedni pek seve. Sevgisiz böyle işler yapılmay.

Çauşnıñ başı aylandı. Qafasında o qadar çoq fikirler doğdı ki, olarnı idare etalmay, qıynaldı. O fikirler qart Mustafağa ne işlemege fırsat berdiler, ne yuqlamağa. Bu musallat meseleni nasıl çezmeli? Seit Osmanğa ne cevap bermeli? O inat adam... elbette, bekler.

– Apaqay, – dedi Çauş qarısına. – Maña baq! Doquz yıl evelsi olup keçken vaqia, zanımcı, qıznıñ kelegecine keder etmemek gerek.

– Elbette... – Şefiqa başını ögge meil berip, eki kere qaqtı. – Keçmişni unutayıq. Bizge mani olmasın. Söz benim, seniñ aqqında ketmey, qızımınñ taliyi aqqında kete.

– E! Sen, qadın, ülemesiñ! Evelde men bunu nasıl etip sezmedim?

– Aysa... özüñ laqırdı vaqıtında meni yanıñdan quva beresiñ... – Şefiqa bir sançıp aldı. – Sen daa çoq şeylerni sezmeysiñ...

– Çıqıp tur dedim. Quvmadım. – Çauş özünü aqlamaq istedi. – Sen zekkiysiñ, lâkin adaletsizsiñ. Biz, fikirimce, ayatımızda yaman yaşamadıq.

– Barsın, qızım bahıtlı olsun, – dedi yenge, qocasınıñ sözlerini eşitmegen olup. – O Serverni seve. Şemsnurnıñ aytqanına köre, olar kaç yıllar evelsi bir-birine söz berişkenler.

Çauşnıñ qaşları töpege tiklendiler.

– Şemsnur... o ne bile? Qızımınñ işlerine qarışmasın. Özü birevge aşıq olsun da... oña söz bersin!

Lâkin Zeverced, oğlan sebebinden, başını ğayıp ete yazğanını Çauş begenmedi. Qızlıq ğururu qayda? Lâyıqat, mustaqiliyet qayda?

– Barsın, evlensinler, – dedi Çauş ve, başını sağ tarafqa yantaytıp, üç defa siltedi.

Ekisi de bir söz ile, qız aqqında qarar çıqardılar, lâkin bir sözni ekisi de özlerince çeşit-çeşit söylediler. Çauş bu sözni söyler eken, dudaqları asabiyleneip, titrediler, yenge ise başındaki yavlığınıñ ucunen közlerindeki yaşlarını sildi, ah çekti.

Şu künden itibaren evde ömür deñiştı. Tek Zeverced aqqında tüşünildi, er şey Zeverced için yapıldı. Şefiqa gizliden qızı için ciyez azırlay başladı. Mustafa ise, şarap fuçusına başqalarından evel tüşecek yüzüm salqımlarına közete berdi. Toy, eki aileniñ razılığınen küzge tayin etildi.

VI

Küz ise, özünüñ sabırsızlıqnen beklenilgenini düyüp, aşıqtı. Çauşnıñ evi ögünde uzun dallarını caydırıp turğan çınarlarınñ yapraqları erte sarardılar. Qırmızı renkli qadife çiçekler küneşniñ soñki sıcaq şavleleri altında sararıp solıp bittiler. Aqşamlar tıñç ve salqın oldılar.

Böyle aqşamlarınñ birinde Mustafa, er vaqıttaki kibi, tüşünceli alda zavoddan evge qaytmaqta edi. Tüşünceler, Çauşnı içte bıraqmaylar. O, bu qart çağında, yalınız sükünette raat yaşay bilecek. Amma evde sükünet yoq. Ve bunda Mustafa qabaatlı degil. Başında qayğı-qasevet eksik olmay. De oğlu tirilgeni aqqında telegramma. De oğlu yerine – torun. De Zevercedniñ toyu. Episi – Çauşnı eyecanlandırıcı haberler.

O şimdi aşıqmay keleyata. Qafasındaki fikirlerni ölçep baqmaq istey. Lâkin yoq. Buña da imkân berilmey. Daima bir şey mani ola. İşte... qapu yanında, çinar kölgesinde nasıldır pısırdı çıqmaqta. Gizli, eyecanlı, sevinçli pısırdı.

Qulaq asmay, keçip ketmek mümkün. Amma davuş tanış. Pek tanış.

– Zeverced, sensifmi? – dep soradı Çauş.

– Menim, baba!

– Yanıñdaki kim?

– Server...

Çoqtan beri beklenilgen körüşüv. Kerçek, Çauşta kiyevni geceleyin soqaqta rastketirüv ümüti yoq edi. Evelâ, onıñ yürüşini yahşı közden keçirmek için, uzaqtan körmek, soñ yan-yanaşa, köz-közge kelip qonuşmaq kerek. Zeverced, eger elinden kelse, şimdi doğrulıp, babasınıñ közleri içine baqsın.

– Yür evge! – dedi Çauş qızına, sert davuşnen.

Qız ne deycegini bilmey, sustı. Serverge közetti. O da, qaynatasınıñ sözlerini nasıl etip añlamaq kerekligini bilmey, tiklenip qaldı.

– Sen de! – dedi Çauş. Serverge muracaat etip.

Zeverced eyecanğa keldi. Babasınıñ qabaca çıqqan emirini yımşatmaq için nezaketle dedi:

– Kiriñiz, Server! Sevimli musafirimiz oluñız!

Küçük tahta qapunu açtı, babasına keçmege yol berdi, soñra Serverniñ bileğinden tutıp, azaçıq ögge çekti... niayet, özü de kirdi.

Şefiqa yenge ocaq başında aş pişirüv ile meşğul edi. Qızını ve qocasını beklemekte... amma böyle keç maalde üçüncü kişi sürüp kelir dep ümüt etkeni yoq. Şaştı şaşmaladı. Ocaq üstünde qaynamaqta olğan qazan böyle müterem musafir için yufqaca edi.

– Raatsızlanma, apaqay! – dedi Çauş, qarısınıñ acizligini körip, – musafir öz kişimiz!

Şorbacının tenbisi Şefiqadaki sıqıntını eksiltmedi. O, qara kostümlü yigitke közlerini tögereklendirip baqa berdi ve yalınız o: “selâm aleykim, Şefiqa apte!” degen soñ, müçesindeki kerginlik boşap ketti. Musafirge doğru eki-üç adım yürgen soñ, qızının nişanlısı ekenini bildi.

– Aleyküm selâm, oğlum! – Şefiqa nezaketli cevap berdi. – Kerçekten de, özümüzniñki eken. Kiriñiz evge!

– Sağ oluñız! Bağça içinde de fena degil, – Server sıqıldı, bir talay ayaq üstünde turdı, soñ keñ ve alçaq stolğa oturdı. Bu – Mustafa ağanın balta ile çinardan yasağan oturğıçı edi. Serverniñ bu evge kirüvi apansızdan oldı. Eger ananeli, ciddiy laqırdısı çıqa qalsa, oña azır degil.

– Bağçada isteseñiz, bağçada oturuñız. – Çauş musafirniñ arzusına razı oldı. – Soframı asma yüzümler astında donat, apaqay!

O Şefiqa yengege: “aşnı da tezce qoy...” dep fısıldadı, özü podvalğa tüşip ketti. Anda, fuçuda qoqulu muskat bar.

Çauş podvalda, Şefiqa ocaq başında öz işleri ile meşğul ekenler, Server ile qız gizliden qonuşıp aldılar.

– Men saña ayttım... – dedi Server, – qapı ögünde turmayıq, dedim. İşte, qolğa tüştik!

– Tüştik... soñ, ne oldı? – Zeverced oña itiraz etti. – Qartlar seni körmek istey ediler, körsünler.

Çauş elinde surali, podvaldan çıqtı. Stol üstünde şarap, zeytün, patilcan turşusu peyda oldı.

– Stolğa yaqınca oturuñız, – dedi Çauş. – Epiñiz oturuñız. Sen de, apaqay. Zeverced de!

Evniñ ealisi stol başında yerleşken soñ, Çauş qadelerge şarap qoydı.

Zeverced ümitsizden yüz bergen bu vaqiadan memnün edi.

– Balalarım! Siziñ aqqıñızda eki söz aytmaq isteyim, – dedi Çauş. Küz yelinden suvuqlanğanmı, yoqsa, boğazına közyaş tıqaldımı, o küçlü öksürdi, yutqundı, soñ devam etti: – Men Dilâverni közde tutam.

Zeverced taaciplendi.

– Dilâverni? O balanın bu vaqiağa ne alâqası bar?

Çauş qızına baqıp, köküs keçirdi.

– Torunımın... Yoq. Men üyken Dilâver aqqında söylemek isteyim. Menim Dilâver degen oğlum bar edi... seniñ ağañ!

Lâkin elâk olğan kişini şimdi añmaq kelişikli şeymi? Ölüm, er alda, toy arfesindeki ziyafetni yaratırmay. Yaşlar için şimdi bu kerek, degil. Sevinç, saadet hususunda aytilsa, başqa mesele. Öyle adet olğan. Evlenüv arfesinde baba, yahut ana balalarğa telqin bermek kerek.

– Şa-ay... Soñ? – Zeverced babasınıñ lafınıñ neticesini beklemekte edi.

– O siziñ bahtıñız için özünü ayamadı, – Çauş kettikçe teren tüşüncelerge daldı, sözleri, öz tüşüncelerine cevap olaraq yañğıradılar. – Adamlarğa ayat bağısladı, özü ise ondan, o ayattan, ketti.

Çauşniñ sesi qaltıradı, soñ üzülde. Bu saran sözler astında küçlü isler ve fikirler bar edi.

Sözler fikirlerge taraşlıq etti, bir-birlerini öyle sıqıştırdılarki, qart Mustafa olarnı aytıp bitirilmadı. Sustı, qalbiniñ ağrılarını sezdirmedi. Yanında oturğanlar bunı añladılar. Añlamamaq mümkün degil edi.

Çauşniñ aytqan sözleri belki bu daқиqalarda pek zarur şeyler degildir. Üyken Dilâver, elbette, elâk oldı, ayatını şimdi sağ-selâmet kişiler için berdi. Onıñ hatiresini saqlamaq kerek. Amma Zeverced ile Serverniñ sevgisinde, elâk adamniñ büyük hizmeti yoq. Olarnıñ duyğuları tesadüfen, öz-özlüğinden... qızılçiq teregindeki gönceler, yahut baardeki bulutlar kibi, birden doğdı. Zeverced oğlanıñ közlerine baqqanda, onda, yanmağa qavurılmağa azır yürek barlığını bildi. Bu – sevgi edi. Olarnıñ, ekisiniñ sevgisi. Ve onıñ aqqında iç kimseçik-kimseçik bir şey bilmey. Bilmege aqqı yoq. Üyken Dilâver elâk oldı. Küçük Dilâver doğdı. Zeverced ise qocağa çıquv niyetinde, ne yaparsıñ?... Buña ayat deyley.

– Siziñ için! Siziñ sağlığñız için! – dedi Çauş ve öz tostunu bitirdi. – Yürekleriñizniñ ışığı ve arareti için!

Bana ev sahibinin sözləri ilə yüreklergə dalğan ağır duyğular unutuldu, er kes külümsiredi, atta hahıldap küle başladılar. Zeverced de küldi, çünki o bağısus böyle tostnı beklemeden edi... adeti, sade tostnı. Qız öz qadesindeki şarapnı, ömüründe ilki olaraq, içip bitirdi.

– Menim dostum qayda? – dedi Server, şarapnı içip, qadesini stol üstüne qoymış soñ, – Körüşməgimiz bir afta oldı.

– Dilâvermi? – dep soradı Şefiqa, – o evde oturmay. De kütüphanede, de stadionda. Kimerde özenge kete. Balıq tuta.

– Potide de öyle... yalıda rastkeliştik, – dedi Server, külümsirep, – qarmağı ile...

Torun laqırdısı çıqqan soñ Şefiqa gül kibi açıldı. Balanın bütün adetleri oña alicenap, nezaketli olup görünmekte edi. Oğlunun nushası.

– Bir kün men suvuqlandım... – Server kurorttaki vaqianı ikâye ete başladı. – Özüm küneşte oturam... Lâkin aqsıram öksürem. Dilâver közleriniñ qıyığından maña baqtı: “Siziñ ile işlemek elverişli degil... – dedi o maña, – balıqlarnı qorquzasıñız. Qarmaqqa kelmeyler. Poliklinikağa barıp, görünseñiz, ne ola?” “Qayda o, poliklinika?” dedim men. “Bu yerde, yaqında. Yürüñiz, köstereyim!” dedi Dilâver. Meni öz anasına, Zeynep aptege, alıp keldi. Evelâ, anketa toldurdılar. Ekim doğğan yerimni oqup bilgen soñ, qaysı yaqlardan kelgenimni soradı. Bizim yaqlar onı niçün meraqlandırğanımı başta añlap olamadım. Soñundan mesele malüm oldı. Çauş degen kişini bilmeysiñizmi? – dep soradı. Bilem, – dedim men. Zeynep apte inanmadı. Şaqa etem belledi. Canı ağırdı. Laqırdının soñundan sualini tekrarladı: “Kerçekten de, eşitmediñizmi? Çünki bu benim için pek müim”.

Zeynep apteni çekiştirmemek için, bilgen şeylerimniñ episini aytım. Mustafa ağanı, Şefiqa yengenı, Zevercedni – epiñizni aytıp çıqtım. Men aytıp bitirgen soñ Zeynep apte ağlap yiberdi: “Oların qaç yıllar qıdırdım, tapalmadım. Siz yañılışmaysıñızımı, aceba?”

Qalğanı sizge belli. Yalvardım yalqardım. Dilâverni alıp keldim. Birden razı ola qoymadı. Soñki küngə qadar ep şübelendi. Niayet, qandı. Alıp ketiñiz, dedi. Lâkin er stantsiyadan maña telegramma beriñiz. Mına sizge para. Külüştik. Soñ men onıñnen şöyle keliştim: poyezddan diger poyezdğa avuşılğan stantsiyadan ve eñ soñki stantsiyadan telegramma beririm, dedim.

– Zeynepni kördiñ... öylemi, oğlum? – Şefiqa yenge asretli közlerini Serverge doğurulttı. – Nasıl özü... yahşımı?

– Güzel! – dedi Server.

– Sağlığı?

– Yerinde.

– Yaşmı daa?

– Nasıl deyim sizge? Ğaliba yaş. Tek saçlarında biraz çal bar.

Şefiqa ayretlendi:

– Niçün? Niçün, oğlum?

– Niçün degeniñ ne? – Çauş qarısına qışımılı çere ile baqtı: – O qadar çekişken soñ... niçün çalarmaycaq?!

– Ebet! Öyle! Lâkin... yazıq. Pek dülber edi...

Şefiqa yenge közlerinden çıqayım-çıqayım dep turğan yaşlarını silmek için yavlığınıñ ucundan tutqan edi, azbar içindeki terekler astındaki soqaqta ayaq davuşları eşitildi.

– Vay, oğulçığım! Vay qozuçığım! – yenge coşqun ses ile qıçırdı ve kendine yaqınlaşqan torunına doğru yürdi. – Seni bekley-bekley yüregim üzölip ketti, balam!

O kence Dilâverniñ mañlayından öpti, stol başına oturttı.

– Sergey emce, – dedi Dilâver, selâmlaşuv bitken soñ. – Sizge anamdan telegramma kelmedimi?

– Nasıl telegramma! – Mustafa, qor üzerine basqan kibi qaqınıp yiberdi.

– Maña, mında... qartbabamlarda qalmaq için musaade bermesini rica etken edim.

– Anañ seniñ adresiñni bilmeymi?

– Bile... belki ğayıp etkendir deyim. Poçtağa kirip baqtım, yoq.

– Tezden kelir... – dedi Çauş, başını sallap. – Yollağan olsa, alırmız. – Lâkin davuşında darğınlıq sezildi.

Kelinniñ susa berüvi yüregine yatmay edi. Eki mektüp yazdı – cevap yoq. Soñ telegramma yolladı, kene çım-çirt. Balanıñ yüregini sınap baqmaq isteymi... Alla bilsin! Biraz asretlik çekse, qayıp kelir belleyim? Dilâver, kerçekten de, qasevetlene. Tüşünceli olup qaldı. Kimerde mektüp dep sandraqlay.

– Mektüp kelir... – Şefiqa yenge torunı tınçlandırmaq istedi, – Anañniñ vaqıtı olmasa kerek. Belki qabaat poçtaniñ özündedir. Mektüpler kimerde kontorlarda yatıp qalalar.

– Oldı şunu! – Çauş iddetlendi. – Mektüp yazılğan, tezden kelir, demedimmi? – Qartniñ çeresi, evelki kibi, bunarlı, közleri asretli edi. Stol başındakiler ondan endi sevinçli laf beklemediler. Mustafa qarısına: – Şarap qoy! – dep işaret etti. – Turuñız, epimizniñ selâmetligimiz için içeyik!

Qadeler alev-acele toldurıldı, köterildi. Zeverced ise yerinde areketsiz oturmaqta edi.

– Sen, qızım, selâmet olmaq istemeysiñmi? – dedi oña Çauş.

Qız şaşmaladı. Ne aytacağımı bilmey, elini qadege uzattı.

– Şa-ay! – dedi Çauş memnün davuş ile, qadesini dudaqlarına toqundırdı, bir şeyler daa aytmağa niyetlendi, lâkin aytılmadı.

– Ana! – dep qıçırdı kence Dilâver, – Anaçığım!

Ellerini açıp azbar qapu betke çaptı. Onıñ artından çanabacaqlap Mustafa ketti.

Anda, yolda... kimdir qapunu qaqmaqta edi.

Bağcanı sükünet bastı.

– Zeynep, sensiñmi?

Yoqluqtan asıl olğan, sevinçinden külgen ve ağlağan ses cevap berdi.

– Menim... baba!

Yengeniñ qolundaki parmaqları yiberildi, qade yerge, taş üstüne tüşip, parça-kesek oldı.

Qade parlandı... demek, evge baht ve saadet keldi.

* * *

Öyle eken, adamlarğa mani olmayıq. Çauşniñ evini terk eteyik. Endi keç oldı.

Yaz çillesinde kelgen edik, sofada oturıp qalğanımız. Küz kelgen. Tabiatniñ solğan ve susqan maali. Meyvalarnıñ ağırlığından azat terekleriniñ astında şimdi kence Dilâver istiraat etmekte. Ana-baba ve kelin laqırdı ete-ete, bir-birlerine baqa-baqa toymaylar. Oğlan, ellerini çetke caya berip, pervasız alda yuqlay. Kelecekniñ Dilâveri. Şefiqa, yengeniñ fikirince, o babasınıñ özü. Onı raatsızlamayıq. Küçük tahta qapunu yavaştan açayıq, yavaştan qapatayıq. Tışarıda yol belli. Gecelik cadde boyu, beyaz evçikler arasından, erzaq tükânı yanından (o kene yapıq, çünki yarı gece), kanalniñ eki yalısını birleştirici çoyun köpürden keçeyik. Terekler astından şeerniñ merkezine doğru keteyik. Amma ondan evel, bizim için qıymetli şu evniñ pencerelerindeki yarıqqa bir kere daa nazar taşlayıq. Qolumızni sallayıq. Biz şimdi olarğa körünmeyimiz, lâkin bunıñ emiyeti yoq.

Sağlıqnen qal, Çauş oğlu Mustafa!

1957 s.